

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra Genderových studií

Mgr. Vanda Černohorská

**Feministická filosofie jazyka: kritická analýza
konceptu genderově senzitivního vyjadřování**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Blanka Knotková-Čapková, Ph.D.

Praha 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 29. června 2012

Vanda Černohorská

Poděkování

Mé poděkování patří Doc., PhDr. Blance Knotkové-Čapkové, Ph.D. za podnětné rady, připomínky a odborné vedení v průběhu celého studia.

Anotace

Černohorská, Vanda. 2012. *Feministická filosofie jazyka: kritická analýza konceptu genderově senzitivního vyjadřování*. Diplomová práce. Praha: FHS UK.

Počet znaků (včetně mezer): 125 043

Tato diplomová práce představuje a zároveň kriticky reviduje koncept genderově senzitivního vyjadřování v kontextu feministické filosofie jazyka. Zvolený postup kombinuje evoluci teoretických předpokladů s historickým vývojem této sub-disciplíny. Práce tak nabízí nejenom exkurz do vývoje zkoumání jazyka a genderu od sedmdesátých let dvacátého století do současnosti, ale zároveň se soustředí i na zásadní myšlenkové „obraty“, jakými byl posun od jazyka k diskursu a dekonstrukce subjektu. Dále nabízí úvahy nad směřováním moderní genderové lingvistiky. Ty zakládá na předpokladu, že k úspěšnému rozvoji daného oboru je potřeba konzistentních teoreticko-filosofických základů, na kterém mohou být vystavěny jak potřebné argumenty, tak samotné výzkumy a emancipační strategie.

Abstract

Černohorská, Vanda. 2012. *Feminist Philosophy of Language: Critical Analysis of Concept of Gender-Sensitive Language*. Diploma thesis. Prague: FHS UK.

Character Count: 125 043

My thesis presents and critically analyses the concept of gender-sensitive language within the context of feminist philosophy of language. The chosen approach combines the evolution of theoretical presumptions with historical development of the sub-discipline. Therefore, the work offers not only excursion into the development of language and gender research from the seventies until today but also focuses on the fundamental "turns" such as shift from language to discourse and the deconstruction of subject. It also presents some thoughts about the future development of modern gender linguistics which is based on a presumption that in order to achieve successful expansion of the field there needs to be consistent philosophical and theoretical foundations for creating necessary arguments and researches as well as emancipative strategies.

Obsah

1. ÚVOD	7
2. GENDEROVÁ LINGVISTIKA (v kontextu druhé vlny feministického hnutí)	10
2.1. Historické kořeny a inspirace	10
2.2. Teoretická východiska analýzy jazyka z genderové perspektivy	16
2.3. Dva směry výzkumu v genderové lingvistice	19
2.3.1. <i>Language structure a příklad z českého prostředí</i> .	19
2.3.2. <i>Language use a Robin Lakoff</i>	23
2.4. Čas na změnu aneb konec sexistického jazyka?	30
3. GENDEROVÁ LINGVISTIKA vol. II. (nové koncepty a perspektivy)	32
3.1. Kritika a revize dosavadních přístupů	32
3.2. Od jazyka k diskursu	36
3.3. Jazyk a identita	43
3.4. Jak na sexismus v jazyce po smrti subjektu?	51
4. FEMINISTICKÁ FILOSOFIE JAZYKA (ve službách genderové lingvistiky)	55
4.1. Jak udělat něco (pro genderovou rovnost) slovy	56
4.2. Feministická perspektiva - nový rozměr řečových aktů	60
4.3. Od pornografie k jazyku a zpět	64
5. ZÁVĚR	68
Seznam použité literatury a zdrojů.....	73

1. ÚVOD

One is not simply fixed by the name that one is called. In being called an injurious name, one is derogated and demeaned.

Judith Butler (1997:2)

Představa, že jména, jakými nás ostatní nazývají, jsou ekvivalentní popisným štítkům v botanickém depozitáři nebo vědecké knihovně, může patřit k rozšířeným způsobům, jak nahlížet vztah jazyka a naší každodennosti. K takové perspektivě se ale předkládaná práce staví spíše kriticky. Společně s Judith Butler totiž sdílí přesvědčení, že způsob, jakým mluvíme k ostatním i o ostatních, má moc nejenom popisovat, ale také zraňovat, znevažovat, nebo naopak oceňovat a podporovat. Vliv jazyka na individuální biografie jednotlivců i obecnější genderové uspořádání společnosti proto do velké míry určuje zaměření předkládané teoretické práce. Jejím hlavním cílem je snaha nejenom představit, ale především kriticky přezkoumat tzv. koncept genderově senzitivního vyjadřování, tedy snahu o spravedlivější zastoupení žen a mužů v jazyce.

Práce je členěná do tří částí. V prvním oddílu nastíním historické impulsy a počáteční teoretické inspirace, které se na přelomu šedesátých a sedmdesátých let zformovaly do nové sub-disciplíny feministického bádání, genderové lingvistiky. Zároveň představím dvě nejvýraznější teoretičky tohoto raného období, Robin Lakoff ([1975] 2004) a Dale Spender (1980). S odkazem na výsledky jejich praktických výzkumů i teoretických reflexí věnuji závěr úvodní části možnosti tzv. druho-vlnné rezistence a odporu vůči diskriminaci v jazyce. Následující, druhá, část naváže na tu předchozí kritickou

revizí užívaných teoretických přístupů i praktických výzkumných strategií. A současně představí zásadní myšlenkové „obraty“, které umožnily genderové lingvistice vymanit se z původního kontextu diference a dominance. Vedle posunu od jazyka jako hodnotově nezatíženého odrazu reality k jazyku ve smyslu symbolické sféry tvořené protichůdnými diskursy nabídnu podrobný výklad tzv. dekonstrukce subjektu včetně důsledků, které měl tento koncept pro úvahy o diskriminačním potenciálu jazyka i možnosti jeho subverze. Třetí, závěrečný, oddíl se od těch předchozích koncepčně odliší. Zatímco úvodní dvě části *Genderová lingvistika (v kontextu druhé vlny feministického hnutí)* a *Genderová lingvistika vol. II (nové koncepty a perspektivy)* nabídnou přehledný nástin a kritickou revizi dosavadních přístupů, třetí *Feministická filosofie jazyka (ve službách genderové lingvistiky)* zacílí na otázku tzv. moderní genderové lingvistiky a jejího směřování. Vzhledem k orientaci předkládaných úvah směrem k budoucím perspektivám se daný oddíl zaměří na nástin teoreticko-filosofických základů, které by nadcházejícím výzkumům na poli jazyka a genderu mohly ideálně posloužit jako výchozí bod jejich argumentace. Pojem feministická filosofie jazyka v této práci používám jako specifický soubor teoretických perspektiv a argumentačních předpokladů, které společně zakládají (nebo by alespoň měly zakládat) požadavek genderově senzitivního vyjadřování. Ten je pak uskutečňován na rovině genderové lingvistiky, která - vybavena teoretickým zázemím feministické filosofie jazyka - provádí jednotlivé výzkumy a analýzy na poli jazyka a genderu a zároveň navrhuje a implementuje konkrétní emancipační strategie a projekty na podporu rovného jazykového případně symbolického zastoupení všech bez ohledu na genderovou příslušnost.

Na úvod je zároveň nutno poznamenat, že celková perspektiva předkládané práce vychází především z *pozitivního* vymezení projektu genderově senzitivního vyjadřování, které

klasifikuje snahy o eliminaci diskriminace v jazyce jako emancipační a tudíž žádoucí. To ovšem neznamená, že považuji všechny teoretické perspektivy a zvolené projekty usilující o tzv. „non sexist language“ za rovnocenně argumentačně koherentní a eticky neproblematické. Naopak věřím, že k úspěšnému zrovnoprávnění (nejenom) v jazykové sféře, je zapotřebí konzistentních teoreticko-filosofických základů. A právě těm se ve své práci snažím přiblížit.¹

Práce se svým zaměřením soustředí zejména na tzv. Západní akademický diskurs a jeho teoretickou produkci. V průběhu textu ale několikrát používám jako příklad příručku *Kultura genderově vyváženého vyjadřování* (Valdrová, Knotková-Čapková, Pacíková, 2010) a kritické reakce, které v českém prostředí vyvolala. A to z toho důvodu, že tato polemická debata ilustrativně dokládá, jak samotné probírané koncepty, tak typické námitky, které se vůči nim ohrazují. Pokud jde o aplikovaná pravidla genderově vyváženého jazyka v mojí diplomové práci, považuji za nutné poznamenat, že zdánlivá formální nejednotnost (resp. užívání jak formy studenti/studentky, tak studenti/ky případně studující) není výrazem diletantství ale osobního přesvědčení, že citlivé vyjadřování není záležitostí rigidního dodržování nepřekročitelných norem, ale spíše snahou poukázat na rozmanitost a pluralitu s jakou lze v jazyce spravedlivě zastoupit ženy i muže.

¹ Tématu feministické filosofie jazyka jsem se věnovala již v průběhu dřívějšího studia. A to zejména v předmětu *Gender a jazyk* dr. Valdové a při práci na článku „Feministická filosofie jazyka: svébytný teoretický směr zakládající požadavek genderově senzitivního vyjadřování“, který vyšel v rámci sborníku *Tváří v Tvář. Gender jako metodologická kategorie literárních analýz* pod vedením Doc., PhDr. Knotkové-Čapkové, Ph.D. (2010: 32-49). Kapitoly z předkládané diplomové práce „Jak udělat něco pro (genderovou rovnost) slovy“ a „Feministická perspektiva - nový rozměr řečových aktů“ vycházejí z úvah artikulovaných již v tomto článku. Problematice vztahu jazyka a odlišných filosofických koncepcí identity (humanistické, diferenční a poststrukturalistické) jsem se částečně věnovala ve své bakalářské práci (obhájené r. 2010 na katedře Filosofie, UP Olomouc).

2. GENDEROVÁ LINGVISTIKA (v kontextu druhé vlny feministického hnutí)

*The state owns me and hangs a man's name on me
like the tag hung on dogs, my name is property of...
The language betrays us and rots in the mouth
with its aftertaste of monastic sewers on the palate.
Even the pronouns tear my tongue with their metal plates*
Marge Piercy (1973: 186)

2.1. Historické kořeny a inspirace

„Používají ženy a muži jazyk rozdílně? Jakým způsobem jazyk odráží a pomáhá utvářet - ve své struktuře, obsahu a každodenním užívání - pohlavní nerovnosti? Jak může být sexistický jazyk změněn?“ (Kramer, Thorne, Henley, 1978: 638).² To jsou otázky vystihující počátky systematického zkoumání jazyka z feministické perspektivy, které se rozvinulo souběžně s tzv. druhou vlnou feministického hnutí v šedesátých a sedmdesátých letech dvacátého století (Weatherall, 2000). Historické kořeny takového zájmu lze ale zachytit o několik desetiletí dříve. V roce 1908 vydala Charlotte Carmichael Stopes publikaci, která zkoumá užívání pojmů žena a muž v britských právních listinách a obchodních smlouvách. Jak ukazuje její historická analýza, od 19. století se začíná označení muž používat jako pojem zahrnující ženy v takových případech, kdy se jedná o vyhlášku případně nařízení ustavující formu trestu. Naopak v listinách, které definovaly určitá privilegia, toto označení jako zástupné používáno

² Z anglického originálu: “Do women and men use language in different ways? In what ways does language - in structure, content and daily usage - reflect and help constitute sexual inequality? How can sexist language be changed?” (Kramer, Thorne, Henley, 1978: 638)

nebylo (Stopes, 1908). Další pionýrskou studii představovala analýza nejruznějších tabuizovaných témat a obrátů v jazykovém projevu a odhalení dvojího standardu pro muže a ženy (Parsons, 1913). Zájem těchto tzv. prvo-vlnných feministických teoretiček o otázky jazyka a jeho vztahu k rozdílnému postavení žen a mužů lze vnímat buď jako neobvyklou výjimku mezi pamflety a spisy věnující se tématům spojených s právem volit, vlastnit majetek a absolvovat vysokoškolské vzdělání, nebo jako předzvěst výzkumného trendu, který se naplno projevil až poté, co byly první „bitvy“ úspěšně vybojovány.

Vzrůstající přesouvání pozornosti feministické analýzy patriarchy z ekonomických a politických struktur, kterým byla doposud věnována drtivá většina pozornosti, k symbolickým systémům, jako je nejenom jazyk, ale také např. filmový průmysl a umělecká sféra obecně, je jedním z hlavních důvodů vzniku feministické lingvistiky. Historický vývoj, který umožnil feministickým teoretičkám a teoretikům přesunout pozornost k dosud netematizovaným oblastem, jim zároveň umožnil prohlédnout, že mechanismy patriarchální společnosti jsou mnohem komplexnější a jejich diskriminační potenciál dalekosáhlejší, než se mohlo původně zdát. I přes masový vstup žen do veřejné sféry genderová diskriminace stále přetrvávala, a proto feministické hnutí hledalo nové zdroje produkce a reprodukce genderových nerovností a zároveň si uvědomilo, že:

[j]ako kterákoliv jiná revoluce se ... i revoluce feministická bude muset nakonec začít vážně zabývat myšlenkovými a ideologickými základy různých intelektuálních či vědeckých oborů - historie, filosofie, sociologie, psychologie a dalších - chce-li zpochybňovat ideologie současných společenských institucí. (Nochlin cit. in Pachmanová, 2002: 25)

V samotných počátcích feministického zájmu o otázky jazyka byla nejenom zmíněná potřeba analyzovat tuto specifickou

sféru, ale také snaha kriticky se vymezit vůči tradičním výzkumům na poli lingvistiky, jejichž závěry do značné míry podporovaly genderové stereotypy a především podřízené postavení žen jak v jazykové komunikaci, tak v rámci sociální struktury.

V roce 1922 vydal antropolog Otto Jespersen publikaci s názvem *Language: Its Nature, Development and Origin*, která shrnuje výsledky jazykových výzkumů v odlišných kulturách. Ty autor doplnil o vlastní spekulace na téma ženy v západní kultuře a jejich údajná tendence používat eufemismy a hyperbolické výrazy, tedy takové obraty, které odkazují na zkreslování, resp. zjemňování nebo naopak nadsazování, reality (Jepsersen, 1922). Jespersenův výzkum je sice jedním z prvních příspěvků k danému tématu, ale poměrně ilustrativně vystihuje teoretické předpoklady a analytické závěry, jenž se objevovaly v pracích jeho následovníků a které rozpoutaly bouřlivou reakci ve feministických řadách. Jak zdůrazňuje jedna z vůdčích postav tzv. druho-vlnných feministických teoretiček Dale Spender, dosavadní studie na téma jazyk a pohlaví zobrazují ženy jako nedostatečné nebo přímo deviantní. To je do značné míry způsobeno skutečností, že vstupují do terénu s počátečním předpokladem, že je něco „špatně“ se způsobem, jakým ženy mluví, což v konečném důsledku ovlivňuje i výsledky samotné analýzy (Spender, 1980).

Stejně jako v ostatních teoretických oblastech a vědních disciplínách, jako např. ve filmové vědě (srov. Chaudhuri, 2006), se i v mainstreamovém lingvistickém výzkumu setkáváme s implicitním konceptem ženy jako „Jiné“. Daná terminologie vychází z feministické kritiky západního způsobu myšlení, který identifikuje „mužskost“ jako normu a „ženskost“ jako odchylku (Irigaray, [1974] 1985a).³ Tento předpoklad se pak

³ Tato asociace „ženskosti“ s „jinakostí“ není založena na biologickém pohlaví/příslušnosti ke kategorii „žena“, ale na kulturní konstrukci specifických vlastností a charakteristik jako „ženských“ a „mužských“ a na

vpisuje do všech fází výzkumu od konstrukce hypotéz, přes sběr dat, až po jejich samotnou analýzu. S odkazem na zvolený případ Jespersenova výzkumu lze koncept ženy jako „Jiné“ identifikovat nejenom ve zmiňovaném teoretickém předpokladu, že je něco „špatně“ na způsobu, jakým ženy mluví, ale také v ostatních fázích analýzy. Jespersen pojímá mužský jazykový projev jako ten standardní (a to napříč všemi kulturami, které zkoumá), s ním následně porovnává jeho odchylku - ženský jazykový projev. Přestože se jeho analýza soustředí výhradně na mimo-západní kultury, nebrání mu to v tom, aby svoje poznatky využil v duchu etnocentrismu i na spekulace o jazykových zvyklostech v rámci západního okruhu. Důraz, který Jespersen klade na příklon žen k užívání eufemismů a hyperbolických obrátů jako projevů jemnosti a odklonu od popisované reality, pouze zasazuje koncept ženy jako „Jiné“ do širší kontextu utkaného ze sítě binárních opozic.

Skrze koncept binárních opozic jsou utvářeny charakteristiky kategorií „mužskost“ a „ženskost“ v rámci západní společnosti. Tyto binární protiklady dávají smysl pouze tehdy, pokud jsou stavěny do kontrastu a myšleny společně; tím je jeden z pojmů situován do podřadné či druhotné pozice a druhý do dominantní či prvotní pozice. V podstatě jde o koncept přiřazující vlastnostem, ale i zdánlivě neutrálním výrazům, protikladný význam, který je v genderově strukturovaném světě relevantní. K pojmům jako emotivní-racionální, pasivní-aktivní, soukromá-veřejná sféra, ale i výrazům jako oblý-hranatý, teplý-chladný, jemný-tvrdý podvědomě přiřazujeme genderově relevantní významy (srov.

jejich rozdílném hodnotovém zatížení. Jednodušeji řečeno, i jednotlivec-muž může být vymezen jako „jiný“ - ať už z důvodu absence stereotypně „maskulinních“ charakteristik nebo například z důvodu narušení heteronormativity. Zároveň je ale nutno poznamenat, že se nacházíme v takové fázi vývoje feministického myšlení, kdy sociálně konstruovaný charakter těchto diferencí nebyl výlučně akceptován. Řada teoretiků a teoretiček vychází v tomto období spíše z esencionalistického pojetí rozdílů mezi muži a ženami, tedy konceptu přímo spojeného s tzv. feminismem difference (který bude detailněji rozebrán níže).

Nagl-Docekal, 2007). Jespersenem deklarovaná inklinace žen k eufemismům (tedy jemným výrazům) zaoblujícím ostré hrany popisované reality, stojí v protikladu k slangovému (tedy tvrdému) způsobu vyjadřování, které autor přisoudil mužům. Závěry daného výzkumu zároveň asociují ženy s hyperbolickými obraty, které jako by pouze potvrzovaly jejich údajnou iracionalitu a odtržení od reality, jež se na každodenní úrovni projevuje přeháněním a lživou nadsázkou. Naopak novotvary, jako nově vytvořená slova odkazující na schopnost invence, pokroku a zachycení dynamického vývoje směrem k časům budoucím, zařadil tento antropolog do jazykového repertoáru mužů.⁴

Na první pohled lze takovou kritiku Jespersenova výzkumu označit za přehnanou - přece jenom se jedná o průkopnickou studii pocházející z první poloviny dvacátého století, která představuje historickou fázi oboru, jenž od té doby prošel značným vývojem. Stejně jako k otázkám genderových diferencí se antropologický diskurs (neméně problematicky) vyjadřoval i k jazykovým odlišnostem domněle založených na rase a etnicitě, přičemž tyto závěry po několika desetiletích výzkumu přehodnotil.⁵ Důvodem pro výběr Jespersenovi publikace jako

⁴ Koncept binárních opozic má své kořeny v teorii Jacquese Derridy a v jeho snaze o „dekonstrukci“ západní metafyziky, která je založena na tzv. logocentrismu, tedy na represivní predominanci slova/výroku (logos) před psaním a na privilegovaném statusu všeho přítomného (označovaného jako Bytí, Pravda, Bůh atp.). Právě metafyzická logika dichotomních opozicí (bytí/nebytí, stejnost/jinakost, pravda/nepravda, mužskost/ženskost), jež dominují západnímu filosofickému myšlení, slouží jako mechanismus této hierarchizace, který polarizuje veškerou realitu na „pozitivní“ a „negativní“ (Derrida, 1988).

⁵ S odkazem na výše zmíněnou tematiku rasy a etnicity v lingvistickém hledáčku je zároveň vhodné zdůraznit jednu zajímavou skutečnost. Zatímco v padesátých a v šedesátých letech probíhaly v lingvistickém a antropologickém diskursu debaty tematizující biologicky podmíněnou „jinakost“ a „nedostatečnost“ v jazykových projevech afroamerického obyvatelstva, tyto (o několik let později již politicky nepřipustné) předpoklady byly nahrazeny výzkumy, které se soustředily na etnická specifika v jazyce ve vztahu k analýzám etnicity v sociální struktuře (srov. Searle, 1973). Jak ale zdůrazňuje již citovaná Dale Spender, lingvistické výzkumy z období druhé vlny feministického hnutí soustředící se na genderové odlišnosti tuto dualitu nepřipisovali rozdílným způsobům, jakými je sociálně konstruovaná kategorie ženskosti a mužskosti, ale naopak

příkladu, na kterém lze ilustrovat charakter lingvistiky soustředící se na vztah jazyka a genderu je fakt, že poměrně věrně vykresluje takové myšlenkové kategorie, které se v daném diskursu udržely až do nástupu druhé vlny feministického hnutí. Genderové lingvistky se tak v šedesátých a sedmdesátých letech ve svých výzkumech vymezovaly právě vůči teoretickým předpokladům a analytickým závěrům, které lze identifikovat už v Jespersenově výzkumu. Kritika konceptu ženy jako „Jiné“ a jejího způsobu vyjadřování jako „neúplného“ představovala odrazový můstek pro řadu feministických teoretiček. Julia Stanley (1977) nebo Emily Toth (1970) spolu s dalšími identifikovaly v mainstreamovém lingvistickém diskursu výzkumy i teoretické statě, které zcela nekriticky vycházely z předpokladu „mužského“ jazyka jako závazné normy a jazyka „ženského“ jako odchylky.

ji stále hledali v odlišné biologii a psychologii žen a mužů (Spender, 1980).

2.2. Teoretická východiska analýzy jazyka z genderové perspektivy

Téma odlišnosti a nepřekonatelné difference mezi ženami a muži představovalo v období vzniku feministické lingvistiky natolik nosné teoretické paradigma (jak v mainstreamovém, tak feministickém diskursu), že se nutně promítlo i do samotných východisek této nově se rodící sub-disciplíny. Přestože feministické teoretičky spílaly dosavadním lingvistickým výzkumům za to, že a priori konceptualizují ženský jazykový projev jako „jiný“, i jejich úvahy a výzkumy nacházely a potvrzovaly genderové difference. Těmto rozdílům se ale (naopak od tradičních interpretací) snažily přisoudit pozitivní hodnotu. Snaha o nalezení „rovnosti v odlišnosti“ vycházela z tehdy dominantního diferenčního proudu feministického hnutí.

Zakládající postavou feminismu difference představuje Carol Gilligan se svou publikací *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*, v níž kriticky reviduje falešnou univerzalitu humanistického subjektu (na které stavěly svou argumentaci prvo-vlnné feministky) a přichází s novou koncepcí, která nahlíží - s odkazem na rozdílný psychologický vývoj podmíněný pohlavní příslušností - mužský a ženský subjekt jako dvě odlišné entity. S ohledem na dané pojetí subjektu staví proti požadavku individuální rovnosti ideu rovnosti kolektivní - vytouženým cílem je vzájemné symbolické, morální a reálné zrovnoprávnění mužů a žen jakožto dvou rozdílných (a zároveň vnitřně homogenních) skupin, jejichž sdílená identita je založena na odlišném biologickém a psychologickém vývoji (Gilligan, 2001).⁶ Samozřejmě ne všechny

⁶ Tato koncepce nebyla v rámci vývoje feministického hnutí přijímána bezvýhradně - řada teoretiček a teoretiků ji naopak vnímala jako značně problematickou. Esencialismus ve feministickém diskursu - představa, že všechny ženy sdílí obdobné charakteristiky, vlastnosti, životní cíle, a tudíž stejnou identitu, je v přímém rozporu s existencí řady rozmanitých (a

feministické teoretičky a teoretikové jazyka přejímali tuto esencialistickou doktrínu zcela bez výhrad. Řada z nich - a mezi nimi už zmiňovaná Spender nebo další z klíčových teoretiček Robin Lakoff ([1975] 2004) - zdůrazňovala roli socializace a společenských tlaků při formování rozdílných jazykových strategií žen a mužů. I přes tyto výhrady jim ale byly vlastní zbylé rysy feminismu difference, a to sklon polarizovat a homogenizovat. Polarizace se týkala především snah vyznačit nekompromisní demarkační linii mezi muži a ženami, homogenizace pak odkazuje k tendenci přehlížet vnitřní rozdíly uvnitř těchto dvou skupin.

O něco radikálnější křídlo feministických teoretiček, které reprezentovala zejména Spender, mělo navíc poměrně jasnou představu, kdo je strůjcem onoho podřízeného postavení žen jak ve společnosti, tak v jazyce. Jak napovídá název klíčové publikace *Man Made Language* (Spender, 1980), muži jsou ti, kteří diskriminační jazyková a společenská pravidla vytvářejí. Spender poukazuje na exkluzi žen z procesu tvorby a ustavování jazyka (a tím i reality) a kritizuje takové uspořádání, v rámci něhož je mužská subjektivita zdrojem významů, a to včetně premisy, že mužská subjektivita je v podstatě objektivitou. Jejím cílem je pak za pomoci feministického zkoumání jazyka nastolit genderovou rovnost v rámci symbolického universa, a tím v konečném důsledku zamezit reálným důsledkům této symbolické diskriminace. Jednodušeji řečeno, Spender kritizuje (sexistický) jazyk a zároveň mainstreamové (sexistické) výzkumy jazyka jako nástroj, který tento (zdánlivě neutrální) jazyk opět jakoby objektivně a vědecky analyzuje a následně potvrzuje. Už v době svého působení si ale byla Spender vědomá skutečnosti, že se její postoje mohu zdát někomu až příliš vyhocené a

často kontradiktorických) ženských identit. Stejně tak polarizace obou skupin do kategorií obět/pachatel není bez rozporu a byla proto (stejně jako celý feminismus difference) vystavena značné kritice (srov. Young, 1990; Gamble, 2006).

kontraproduktivní. Na svou obranu proto dodává, že je tato strategie podmíněná vnějšími okolnostmi, které ji nedávají jinou možnost.

Pokud takovéto polarizování žena/muže vede k opodstatněným závěrům v rámci patriarchálního řádu, tedy že [můj přístup] je anti-mužský, tak budiž. Jsem proti kategoriím *plus muž* a *minus muž*. Pokud ale tyto kategorie budou zrušeny a muži už nebudou dále prezentováni jako nadřazení, pak je přijmu jako sobě rovné. To se nicméně nestane v rámci patriarchálního řádu.⁷ (Spender, 1980: 6, zvýraznění autorka)

V období, kdy feministické hnutí teprve nacházelo svůj hlas a snažilo se vyprofilovat v nejrůznějších teoretických směrech a vědeckých disciplínách, bylo zřejmě (alespoň dle některých) potřeba dodat svojí pozici na razanci, aby byla vůbec brána v potaz. Odsoudit tento radikální náboj jako příliš rozhodný bez ohledu na kontext, ve kterém vznikl, by bylo příliš zjednodušující.

Zároveň je ale nutno poznamenat, že se díky těmto strategiím dostaly feministické teoretičky na poměrně dlouhou dobu do „začarovaného“ kruhu. Neustálé zvýznamňování rozdílů do značné míry potvrzovalo závěry mainstreamových výzkumů, a to i přesto, že byly doplněné o nové analytické postupy a interpretace. Snaha definovat muže jako tvůrce diskriminačního jazyka navíc poměrně brzy narazila na své limity. Jsou-li totiž muži aktivními „udržovateli“ nerovností v jazyce, zbývá na ženy pozice jejich pasivních obětí, které nemají příliš možností, jak toto nerovné rozvržení sil narušit.

⁷ V anglickém originálu: “If polarizing female/male in this way leads to the reasonable conclusion, within the patriarchal order, that [my approach] is anti-male, then so be it. I am anti the categories of *plus male* and *minus male*. But if those categories are abolished and males are no longer presented as superior, I will accept them as my equals. That, however, will not be within a patriarchal order.” (Spender, 1980: 6)

2.3. Dva směry výzkumu v genderové lingvistice

Výzkum na poli genderové lingvistiky se brzy po svém vzniku rozdělil do dvou směrů, které do značné míry kopírovaly Saussurovskou distinkci langue vs. parole (Saussure, [1916] 2007), tedy rozlišování jazyka jakožto systému od způsobů jeho každodenního užití. Zatímco první z obou proudů se soustředí na zkoumání sexismu v jazyce (resp. v ustavených gramatických kategoriích), druhý rozkrývá genderové rozdíly v konkrétních jazykových projevech (Kramer, Thorne, Henley, 1983: 8-12).

2.3.1. Language structure a příklad z českého prostředí

Ústředním tématem v první tzv. strukturální linii výzkumu byla (a dalo by se říci, že do značné míry stále zůstává) problematika generického maskulina. Té se dostalo kritiky jak na teoretické rovině (Morgan, 1972), tak v empirickém výzkumu, který poukazoval na (maskulinní) konotace, které u předškolních dětí i u vysokoškolského studentstva (Schenider, Hacker, 1973) vyvolávala tvrzení typu „vrcholový sportovec potřebuje kvalitní a vyváženou stravu“ nebo profesní označení jako „poslanec“ a „lékař“. Přestože je generické maskulinum tradičně definováno jako „obecně použitelné“ označení, které do svého významu zahrnuje jedince ženského i mužského pohlaví - je tedy tzv. bezpříznakové (srov. Černý, 1998) - zmiňované výzkumy naznačují, že v každodenním užívání na účastníky a účastnice komunikačních interakcí neutrálně nepůsobí.⁸ Některá zjištění navíc implikují, že užívání generického maskulina má přímí vliv nejenom na představitost těch, kteří jsou mu

⁸ V české provenienci se danému tématu věnuje dr. Valdřová (zejm. 1996, 2003, 2004, 2005), jejíž analýzy týkající se generického maskulina docházejí k obdobným závěrům, které můžeme pozorovat u zmiňovaných zahraničních výzkumů. Dr. Valdřová je zároveň jednou ze spoluautorek příručky *Kultura genderově vyváženého projevu* (Valdřová, Knotková-Čapková, Pacíková, 2010), která bude zmíněna dále v textu práce.

vystavení (v tom smyslu, že implikuje muže spíše než ženu), ale i na praktická rozhodnutí v rámci naší každodennosti, jakými je např. volba zaměstnání nebo studijního oboru (Martyna, 1980).

Výzkumy prokazující vliv generického maskulina na psychosociální sféru naší každodennosti mají oporu hned ve dvou teoretických konceptech. Kromě rozšířené Saphir/Whorfovy hypotézy o vlivu jazyka jakožto kulturně podmíněného fenoménu na podobu reálného světa, resp. na způsob, jakým ho vnímáme a klasifikujeme (Carrol, 1976), odkazuje (zne)užívání generického maskulina i na koncept tzv. zneviditelnění. Tematicke zneviditelňování žen, tedy jejich vyloučení ze symbolické (a tím i reálné) struktury, se primárně věnuje francouzská feministická tradice v čele s Luce Irigaray. Ta ve svém díle poukazuje na patriarchálně zatíženou strukturu západního diskursu skrze rozkrývání patriarchálního podhoubí za zdánlivě genderově neutrálním schématem (stejně jako v rámci feministické analýzy rozkrýváme maskulinní konotace v případě generického maskulina). Definuje západní systém jako strukturu, která je výrazem a realizací sebe-reprezentace muže. V zájmu zachování stability dané struktury je žena vytěsňována, tj. symbolicky (stejně jako jazykově) zneviditelnována (Irigaray, 1985b).⁹ Mohlo by se zdát, že otázka generického maskulina bude patřit po desetiletích výzkumu a teoretického bádání k vyřešeným a bezproblémově přijímaným tématům. Generické maskulinum není neutrální, má maskulinní konotace a v konečném důsledku zneviditelnuje ženy jak v symbolické, tak v reálné sféře. Takové tvrzení ale, jak dokládá řada probíhajících debat, nepředstavuje všeobecně

⁹ Na příkladu ženské sexuality ilustruje způsob zneviditelnování ženské identity následujícím způsobem: „ženská sexualita byla vždy konceptualizovaná na základě maskulinních parametrů. (...) Důsledně vzato, žena nemůže být identifikována jako jedna osoba, ani jako osoby dvě. Vzdoruje všem adekvátním definicím a zároveň nemá žádné vhodné jméno. Její sexuální orgány, které nejsou jedním orgánem, jsou nahlíženy jako žádné/jako by vůbec nebyly.“ (Irigaray, 1985b: 26)

přijímaný názor, právě naopak. Příklad takové polemiky není třeba vyhlížet ani v daleké minulosti, ani ve vzdálených kulturních okruzích - odehrává se totiž aktuálně v českém akademickém prostředí.

„Způsob, jak mluvíme a píšeme a jak smýšlíme o realitě, spolu souvisí“ (Valdrová, Knotková-Čapková, Pacíková, 2010: 3) je ustavující tvrzení, kterým trojice autorek otvírá (v rámci České republiky dosud neprobádané) téma genderově korektní komunikace. Příručka s názvem *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*, kterou pod záštitou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy společně vydaly, se tak stala jedním z prvních kroků na dlouhé cestě za naplněním požadavku senzitivní, anti-diskriminační a nesexistické kultury mluveného a jazykového projevu v českém prostředí. Příručka je přehledně rozdělená do tří částí - první sekce čtenářům a čtenářkám nabízí širší úvod k problematice genderu, rovnosti a demokracie. Další část představuje klíčová témata genderově vyváženého jazyka (jako je generické maskulinum, nejčastější typy genderových stereotypů atp.) a poslední sekce rozšiřuje teoretický záběr příručky za hranice české provenience a představuje genderově vyvážený projev v anglickém a německém jazyce. Příručka je určena pro poměrně širokou čtenářskou obec (od „laické veřejnosti“, přes profese pracující s jazykem obecně jako jsou učitelky a učitelé na ZŠ a SŠ, novinářky a novináři, překládající atp., až po odborné akademické kruhy) a právě z toho důvodu poskytuje srozumitelný úvod k tématu gender v jazyce, nástin konkrétní problematiky (kterou ilustruje na řadě příkladů, včetně ilustrací a grafických materiálů) a exkurz do jiných jazyků.

Jedním z hlasitých oponentů příručky *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*, který zároveň nabídl nejvíce rozsáhlou kritiku publikace i celého projektu „non sexist language“, je jazykovědec Robert Adam. Jeho příspěvek byl jako jeden z mála

publikován na stránkách mainstreamového deníku (*MF Dnes*, 17. června 2010). Kromě jiných kritických poznámek (které budou uvedeny jako ilustrativní ukázky v průběhu textu této práce) věnuje dostatečnou pozornost i problematice generického maskulina:

Zásadní omyl feministického přístupu k jazyku spočívá v představě, že generickým maskulinem jsou ženy skrývány za muže; ve skutečnosti jsou jím zařazovány do množiny (pohlavně v tu chvíli nespecifikovaných) lidí. (Adam, 2010: 40)

Citovaná kritická poznámka je ilustrativním příkladem ignorace více než čtyř desetiletí výzkumných počinů, které (jak bylo zmiňováno výše) poukazují na přímý vliv generického maskulina jak na kognitivní pochody, tak na faktická rozhodnutí žen a mužů. Adam navíc výsledky těchto výzkumů nejenom přehlíží, ale zároveň je označuje za „omyl“. Jako mylné se proto z jeho perspektivy zdá nejenom klasifikace generického maskulina jako diskriminační kategorie, ale celková snaha feministických teoretiček a teoretiků vyjadřovat se k „vědě zabývající se studiem jazyka“ (Černý, 1996: 16). Stejně jako v sedmdesátých letech v tzv. západních akademických kruzích, musí dnes představitelé a představitelky české genderové lingvistiky čelit výroky, které zpochybňují jejich analytické postupy i závěry.

Takové zpochybnění z pera Adama vypadá následovně: „Důvěra úřadu [MŠMT] v odbornou neomylnost autorek příručky a jeho neochota nechat text posoudit nezávislými experty je přinejmenším znepokojující“ (Adam, 2010: 39), čímž artikuluje hned několik předpokladů. Za prvé vyjadřuje rozhořčení nad tím, že Ministerstvo školství ve snaze vyhovět směrnici Evropské komise z roku 1990, která požaduje po členských státech vypracování zásad nesexistického jazyka, oslovilo s danou „zakázkou“ odbornice spojené s oborem gender studies.

Mezioborový antagonismus není v českém prostředí samozřejmě nic nového a snaha realizovat nejrůznější granty, publikace a projekty v rámci toho „svého“ pracoviště je v podstatě pochopitelná. Zarážející jsou ale poněkud jiné skutečnosti. Adam nic nenamítá proti snaze naplnit (více než dvacet let starou) směrnici Evropské unie, nicméně není schopen akceptovat to, že k ní nebyli přizváni „nezávislí experti“. To, čeho jsme v daném výroku svědky, je tendence pasovat se do role nezávislého a fundovaného odborníka a vymezit se tak vůči těm zpolitizovaným a nekompetentním. Autor článků ale zapomíná na fakt, že směrnice EU požaduje vypracování zásad *nesexistického* jazyka, tzn., že po svých členských státech nevyžaduje revizi časování sloves případně skloňování podstatných jmen, ale vypracování přehledného a jasného návodu, díky kterému získá širší veřejnost povědomí o tom, co jsou to zásady genderově korektního vyjadřování a jak je dodržovat. A právě „non sexist language“ je koncept, který má (jak bylo nastíněno) teoretické kořeny v oboru gender studies, tj. vědní disciplíně, ke které se všechny tři autorky (na rozdíl od Roberta Adama) vztahují.¹⁰

2.3.2. Language use a Robin Lakoff

V protikladu k výzkumům zabývajících se strukturou jazyka a jejího vlivu na postavení žen v symbolické i materiální sféře universa stojí feministické teoretičky a teoretici, kteří na počátku sedmdesátých let obrátili svoji pozornost ke studiu každodenního užívání jazyka. Analýzy, které (alespoň v prvních desetiletích) povětšinou spoléhaly na nástroje tradiční

¹⁰Na pomezí kritiky a osobního útoku balancuje Petr A. Bílek ve svém textu „V chomoutu nezávazných doporučení“ (A2 11/2010). Ten sice dle svých slov příručku nečetl, to mu ale nebrání přispět do debaty na téma, kdo by se dle jeho názoru (ne)měl vyjadřovat k tématu genderově senzitivního jazyka. „Nesepsali ji [příručku] slovní profesori/-rky češtiny, byť jimi naše akademická sféra disponuje, ale odborná asistentka katedry germanistiky, čerstvá docentka se specializací na bengálskou kulturu a magistra, jež dostudovala před pár lety (...).“ (Bílek, 2010: 1)

lingvistiky, pronikaly do oblasti syntaxe, fonetiky, suprasegmentálních znaků řeči (jako je intonace nebo přízvuk) případně se zaměřovaly na genderová specifika při výběru slov (Kramer, Thorne, Henley, 1983). Přestože tato výzkumná větev představovala významnou část bádání v oblasti genderové lingvistiky, je nutno poznamenat, že svými závěry stereotypní představy, které se doposud objevovaly v mainstreamové lingvistice, nenabourávala, ale spíše potvrzovala. I přes snahy o re-evaluaci tzv. „ženského“ a „mužského“ jazyka tak často výsledky některých analýz vyznívaly spíše kontraproduktivně. Bez potřebného teoretického vybavení a kritické reflexe, která se v repertoáru feministického hnutí objevila až o něco později, výsledky výzkumu sice konstatují existenci genderově podmíněných rozdílů, často ale selhávají ve vysvětlení jejich původu a významu.

Vznikaly tak výzkumy, které definovaly „slang“ jako mužský způsob vyjadřování, zatímco ten ženský asociovaly s častějším používáním „eufemismů“, případně předkládaly taková data, která naznačovala, že jazykový projev mužů je rázný, autoritativní a seriózní, zatímco ženy se vyznačují slabými, nerozhodnými a váhavými jazykovými strategiemi (Kramer, 1977:151-161). Dalším z výzkumných závěrů na tomto poli bylo tvrzení, že ženy volí ve větší míře tzv. zdvořilostní až servilní jazykové obraty, čímž a priori manifestují svojí podřízenou pozici, zatímco muži se takovému jazykovému chování vyhýbají (Trudgill, 1975: 88-104). Pozornost výzkumníků a výzkumnic se soustředila také na užívání tázacích dovětek (typu „Marylin Monroe je výtečná herečka, není-liž pravda?“) jako projevu váhavosti a potřeby potvrzení vlastního tvrzení komunikačním partnerem nebo partnerkou (Dubois, Crouch, 1975) případně na problematiku tónu hlasu (jeho hloubky vs. výšky) ve vztahu k přesvědčivosti mluvčí a mluvčího (Brend, 1975).

Zakládající výzkum par excellence, ke kterému se řada zmíněných analýz vztahuje, představuje v tomto odvětví publikace *Language and Woman's Place* teoretičky Robin Lakoff. Studie, která poprvé vyšla v roce 1975, se v průběhu druhé vlny feministické hnutí stala jednou z nejvíce reflektovaných a zároveň kritizovaných publikací. Reakcí na tuto rozsáhlou polemiku bylo druhé vydání rozšířené o předmluvu, nové postřehy a revidující poznámky, které připravila Lakoff do tisku společně s Mary Bucholtz v roce 2004. Hlavním terčem kritiky se už v době prvního vydání publikace stala zmiňovaná teoretická premisa o mužském způsobu jazykového vyjadřování jako zakládajícím referenčním bodu, se kterým autorka porovnává jazykové projevy žen. Jak zdůrazňovala již Spender, toto teoretické východisko do značné míry ovlivňuje jak průběh, tak výsledky výzkumu, které hodnotí ženský jazykový projev jako odchylku od (mužského) standardu (Spender, 1980).

Kromě odlišností mezi mužským a ženským „jazykem“ se Lakoff soustředí i na rozdílné způsoby, jakými se o mužích a ženách mluví. Již v samotném úvodu statě vyslovuje předpoklad o výsledku svých analýz, a to, že ženy zažívají tzv. dvojí diskriminaci, která se projevuje v tom, jakým způsobem a o čem ženy smí nebo nesmí hovořit a zároveň, jak je o nich mluveno. V tomto momentě je ale nutno poznamenat, že její přístup není esencialistický. Zmiňované rozdíly nepojímá jako důsledek neměnných biologických charakteristik, právě naopak klade důraz na vliv kulturních kategorií a socializace, i když k jejich diskriminačnímu potenciálu není nijak zvláště kritická:

Pokud malé děvčátko mluví 'hrubě' jako chlapec, bude obvykle ostrakizováno, hubováno, nebo vysmíváno. Tímto způsobem ji společnost, skrze rodiče/ky a přátele/kyně, staví do latě, drží ji na svém místě. Tento socializační proces je ve většině svých aspektů neškodný a často i nezbytný, ale v tomto konkrétním případě - v případě učení malých děvčátek

specifickým způsobům užití jazyka - to vyvolává závažné problémy, i když si jich učitelé a učitelky nemusejí být vědomi.¹¹ (Lakoff, [1975] 2004 :40)

Teoretické předpoklady, se kterými Lakoff pracuje, ale nejsou jedinou problematickou stránkou jejího projektu. Dalším sporným bodem je metoda sběru dat, která není založena ani na rozhovorech, ani na konverzační analýze případně zkoumání textů, ale na myšlenkových experimentech typu pojďme si představit, jak by to formulovala žena a jak by to naopak řekl muž.

Data, na kterých zakládám svoji analýzu, byla sebrána většinou metodou introspekce: zkoumala jsem svůj vlastní jazykový projev a jazykové projevy mých známých a při jejich analýze jsem použila svoji intuici.¹² (Lakoff, [1975] 2004 :40)

Introspekce samozřejmě patří mezi uznávané (i když ne zcela standardní) metody analýzy ve specifickém kontextu. To, co Lakoff předvádí, má ale do fenomenologického (resp. nezatíženého před-porozuměním) výzkumu daleko. Když uvádí příklad takové úvahy, kde porovnává výrok imaginární ženy „(a) Ach drahý, ty jsi dal zase to burákové máslo do ledničky“ a imaginárního muže „(b) Ksaku, zase si dala to burákové máslo do ledničky“¹³ (Lakoff, [1975] 2004: 44) a vyvozuje z těchto odlišných výroků závěry o genderově diferenciovaném způsobu vyjadřování, nezbývá než kriticky hodnotit její metodu jako

¹¹ V anglickém originálu: "If a little girl talks 'rough' like a boy, she will normally be ostracized, scolded, or made fun of. In this way society, in the form of a child's parents and friends, keeps her in line, in her place. This socializing process is, in most of its aspects, harmless and often necessary, but in this particular instance - the teaching of special linguistic uses to little girls - it raises serious problems, thought the teachers may well be unaware of this." (Lakoff, [1975] 2004 :40)

¹² V anglickém originálu: „The data on which I am basing my claims have been gathered mainly by introspection: I have examined my own speech and that of my acquaintances, and have used my own intuitions in analyzing it.“ (Lakoff, [1975] 2004 :40)

¹³ V anglickém originálu: "(a) Oh dear, you've put the peanut butter in the refrigerator again, (b) Shit, you've put the peanut butter in the refrigerator again." (Lakoff, 2004: 44)

zavádějící. Zároveň z tohoto „experimentu“ vyvozuje i další tvrzení typu, kdyby výrok (b) použila žena, většina společnosti by to považovala za nevhodné, čímž se dopouští značné generalizace. V jiném kontextu, který by determinovala odlišná třídní kategorie, etnická příslušnost a sexuální orientace mluvčí, by takový výrok nemusel působit vůbec pohoršlivě. Její závěry mohou ve své podstatě reflektovat zkoumanou realitu - bez potřebných dat a specifikace je lze ale jenom těžko použít. Zároveň chybí jejímu výzkumu jakýkoliv náznak vymezení vlastní pozice. Zkoumá-li Lakoff danou problematiku na základě vlastních zkušeností, vlastní intuice a skrze pozorování svých vlastních přátel, reflektuje zkušenost bílé středostavovské Američanky a jejích kamarádek, nikoho dalšího.

Bylo by ale až příliš snadné (a nikterak etické) kdyby kritika této studie proběhla bez jakýchkoli „ale“, resp. bez revize vlastní kritické pozice. Lakoff se dopouští značné generalizace, když vyvozuje závěry o tom, jakým způsobem používají ženy jazyk, a co to implikuje o pozici, která jim byla v rámci společnosti prisouzena. Navíc tak činí, aniž by reflektovala, že výsledky její analýzy v podstatě vycházejí ze specifické etnicko-třídní zkušenosti. Její metoda má tedy značné slabiny, ale zároveň do značné míry vychází z tehdejšího feministicko-politického kontextu. Ten se vymezoval vůči proklamované objektivitě mainstreamové vědy a naopak vyzdvihoval osobní zkušenost a potřebu artikulace hlasu, která byla feministickým výzkumníci do té doby upírána. Jak zdůrazňuje Mary Buholtz ve svém textu „Language and Woman's Place in Context“, když píše:

Pravděpodobně tím nejzávažnějším důvodem, proč by si měli být jazykový a genderový vědci/kyně vědomi celkového přínosu Lakoff je skutečnost, že řada jejích textů, a především LWP [Langugae and Woman's Place], představuje nezaměnitelnou ilustraci základních principů feminismu: osobní je

politické. Tento slogan radikálního feminismu sedmdesátých let upozorňuje na způsoby, jakými každodenní setkávání jednotlivých žen se sexismem v souhrnu vytvářelo sociální struktury, které upevňovaly podřízené postavení všech žen. Tudiž pro mnohé představovala možnost promluvit o jejich vlastní zkušenosti s genderovou opresí revoluci v odporu proti patriarchátu.¹⁴ (Bucholtz, 2004: 122-123)

Kromě kritiky by tedy bylo vhodné ocenit i určitou míru odvahy, kterou Lakoff demonstruje skrze nabourávání tehdejších akademických standardů a vědeckých norem. Její text totiž nepředstavuje ahistorické dílo vytržené ze sociálně-politického kontextu, ale naopak specifický bod ve vývoji feministického výzkumu na poli lingvistiky, na který později (ať už kriticky, nebo v pozitivním duchu) navázala řada teoretiků a teoretiček.

Výzkumy odkazující případně kriticky revidující Lakoff a její zakládající publikaci se týkají nejenom otázek, které autorka přímo tematizovala (nebo podle kritických hlasů v tehdejším kontextu tematizovat měla) jako např. vztah lesbické identity a jazyka (Queen, 1997), nebo problematika rasy/ethnicity a jazyka (Morgan, 2002), ale také těch, kterými se odborné výzkumy začaly zabývat teprve nedávno, jako např. komunikace v rámci nových technologií ve vztahu ke konceptu „ženského jazyka“ (Herring, 1996).

¹⁴ "Yet perhaps the most important reason why language and gender scholars should be more aware of Lakoff's complete oeuvre is that many of her writings, and especially LWP, are unmistakable illustrations of the first principles of feminism: the personal is political. This slogan of 1970s radical feminism calls attention to the ways in which individual women's everyday encounters with sexism cumulatively create social structures that enforce the subordination of all women. Thus for women to speak out to other women about their own experiences of gender oppression is a revolutionary act of resistance against patriarchy." (Bucholtz, 2004: 122-123)

S postupujícím vývojem se oba nastíněné směry výzkumu sbližují - v genderové lingvistice postupně začíná převažovat takový přístup, který spíše kombinuje, než aby odděloval jazyk jako systém od uživatelů a uživatelék, kteří s ním každodenně (aktivně) pracují. Důvodem tohoto prolínání dříve striktně oddělených analytických postupů je i pozvolný odklon genderové lingvistiky od lingvistiky tzv. klasické (nebo lépe řečeno mainstreamové). Ta tradičně vnímala (a do značné míry stále vnímá) jazyk jako sféru, která se nachází daleko mimo náš dosah, a tudíž si nekladla otázky po jeho vlivu na naši každodennost ani širší společenské struktury. Příkladem může být i reakce na výzkumy z pera genderových lingvistek ve formě veřejného prohlášení Katedry lingvistiky Harvardské university z konce sedmdesátých let, ve kterém je uvedeno, že užití maskulina v rámci reference k „lidem obecně“, je jazykovým, nikoliv společenským faktem (Eckert, McConnell-Ginet, 2003).¹⁵ Vzhledem ke skutečnosti, že takovýto pohled na vztah jazyka a společnosti je zásadním způsobem neslučitelný s feministickou (nebo lépe řečeno genderově orientovanou) perspektivou, hodnotí některé teoretičky a teoretici (zejm. Cameron, 1985) lingvistický zájem o statický jazykový systém jako hlavní důvod přehlížení a ignorace genderové dimenze a diskriminačního potenciálu jazyka v akademickém diskursu. V neposlední řadě je také nutno dodat, že zmiňovaný posun ve (feministickém) výzkumu jazyka byl umožněn nejenom díky radikálnějšímu rozchodu klasické a genderové lingvistiky, ale také s ohledem na širší teoretické změny a „obraty“ v rámci feministického hnutí, kterým budou věnovány následující kapitoly.

¹⁵ Příkladem může být i reakce na rojící se výzkumy z pera genderových lingvistek ve formě veřejného prohlášení Katedry lingvistiky Harvardské university z konce sedmdesátých let, ve kterém je uvedeno, že užití maskulina v rámci reference k „lidem“ obecně, je jazykovým, nikoliv společenským, faktem (Eckert, McConnell-Ginet, 2003).

2.4. Čas na změnu aneb konec sexistického jazyka?

Výzkumy realizované v sedmdesátých letech z feministické perspektivy se i přes rozdílné zaměření shodly na fundamentální premise - jazyk je sexistický. Nezodpovězenou otázkou ale stále zůstávalo (a do jisté míry i zůstává), jak tento status quo změnit? Zatímco jedna fronta feministických teoretiček propagovala snahu o cílené změny v jazyce skrze významové posuny některých slov (resp. negaci diskriminačních konotací, které vyvolávají), případně změny v názvech nejrozličnějších pracovních kategorií (v angličtině jde zejména o posun od *policeman*, *chairman* a *spokesman* jako profesí asociovaných s jejich mužskými vykonavateli k neutrálním *policeofficer*, *chairperson* a *spokesperson*). Výrazem takovýchto snah na institucionálně-právní úrovni jsou nařízení týkající se pracovního trhu resp. inzerování volných pozic jak v USA (Berger, Kachuk, 1997), tak např. i v rámci Evropské unie (viz odkazovaná směrnice z roku 1990). Alternativní přístup představuje pozice, která vnímá sexismus v jazyce jako věrný odkaz (a zároveň důkaz) sexismu ve společnosti. Dokud nedojde k signifikantním změnám v otázkách genderové rovnosti na úrovni společenské struktury, nelze očekávat ani nějaké výraznější zrovnoprávnění na jazykové úrovni (srov. Spender, 1980: 28-32). Taková polarizace přístupů k dané problematice je (z dnešní „post“ perspektivy) poněkud kontraproduktivní. V návaznosti na teoretická východiska, která identifikují dialektický vztah mezi „reálnou“ a „symbolickou“ rovinou universa (srov. Šmausová, 2002), se jeví sociální struktura a jazyk spíše jako spojité než oddělené nádoby.

Argument typu „nejdřív společnost, potom jazyk“ je nejenom neudržitelný, ale v některých kontextech jde přímo proti emancipačním snahám na poli jazyka. Příkladem může být jedna z kritických reakcí na již zmiňovanou příručku genderově

korektního vyjadřování z pera básníka a publicisty Gabriela Plesky (*Tvar* 8/2010), který operuje s premisou, že jazyk zohledňuje proměny světa, jenom to chce trochu času a trpělivosti: „Ono je to tak nějak přirozené, první doktorky nebyly *doktor*ky, nýbrž *paní doktor*“ (Pleska, 2010: 11). V tomto bodě musím dát autorovi článku za pravdu – první doktorky byly opravdu oslovovány jako pan doktor (a některé jsou tak oslovovány dodnes). Nicméně na co Pleska zapomíná je fakt, že kdyby se první doktorky držely jeho doporučení a čekaly v koutě, až jim někdo nabídne, jestli nechtějí jít jako první ženy studovat medicínu, pravděpodobně by tam seděly dodnes. Představa trpělivých doktorek, které si dostatečně dlouho počkaly, aby mohly uskutečnit svoje profesní ambice, a teď se stejnou trpělivostí musí vyčkat, až se jim dostane náležitého pojmenování, je tak poměrně naivní. Zarážející je i popírání schopnosti jazyka jakkoliv ovlivňovat reálný svět (tu odmítá i už zmíněný Adam) a zároveň závěrečné lamentování nad mocenskými choutkami autorek příručky. „Nuž, nepřeju lingvistům-deskriptorům popisování toho, co se začne dít, až někdo nadaný mocí shora spustí proměny jazyka a světa – ale budou za to moci sami“ (Pleska, 2010: 11). Pokud tedy zmínění kritici doopravdy hlásají, že jazyk pouze popisuje svět (a proto reálný svět nelze skrze jazyková doporučení změnit), proč najednou tolik strachu o reálné důsledky?

Oddělování jazyka a společnosti, sféry symbolické od sféry materiální, se tedy jeví jako nepřiliš vhodná strategie k dosažení genderové rovnosti ve všech aspektech naší existence. Ta ideální strategie, resp. „správná“ odpověď na otázku, jak odstranit sexismus v jazyce i společnosti, prošla od sedmdesátých let dvacátého století výraznými proměnami. Tyto revize byly do značné míry umožněny teoretickým vývojem a novými pohledy nejenom na zmiňovaný vztah jazyka a reality, ale i na otázky moci, identity a subverze.

3. GENDEROVÁ LINGVISTIKA vol. II. (nové koncepty a perspektivy)

*We die. That may be the meaning of life. But we do language.
That may be the measure of our lives.*

Toni Morrison
1993 Nobel lecture in literature

3.1. Kritika a revize dosavadních přístupů

Druhá vlna feministického hnutí se svým zájmem o „ženu“ jakožto představitelku homogenní skupiny, která je vystavena monolitické mase diskriminačních tlaků a opresí ze strany odlišné (a zároveň té silnější) skupiny, mužů, si během nadcházejících desetiletí vysloužila značnou kritiku. Homogenizace a generalizace se postupně staly koncepty, které byly společně s nahlížením žen jako těch ovládaných a mužů jako ovládajících kriticky revidovány a označeny za kontraproduktivní a tudíž přežitě. Třetí-vlnné teoretičky a teoretici se štítivě obraceli od ideje globálního sesterství, z pojmů *diference* a *dominance* se staly sprostá slova. Nicméně i přes skutečnost, že třetí vlna feministického hnutí bývá v literatuře často konceptualizována jako vymezení se vůči generaci feministických „matek“ (srov. Potter, 1996), je třeba zdůraznit, že daná linie představuje spíše postupný vývoj, než radikální odklon od dřívějších idejí. I když se řada teoretických konceptů a zvolených perspektiv může zdát z dnešního pohledu kontroverzní, důvod, proč lze nad danou problematikou polemizovat je (prostá) skutečnost, že druho-vlnné teoretičky a teoretici předmětné téma vůbec otevřeli.

První genderové lingvistky/genderoví lingvisté tak svými výzkumy zahájili nejenom akademickou debatu, ale zároveň zvýšili povědomí o jazyku jakožto relevantní problematice,

která má vliv na životy žen i mužů. Díky technice tzv. „consciousness raising“ (srov. Thornham in Gamble, 2006: 25-35) se z osobní otázky, jak mluvíme a jak se naopak hovoří o nás, stalo téma *politické* a tím pádem i významné.

[F]eministické kampaně a „consciousness raising“ v šedesátých letech změnily pohled na roli ženy a vedly, v Západní Evropě a Spojených státech, k rovným příležitostem v legislativě, většímu přístupu k práci v rámci veřejné sféry, přístupu k péči o děti, ochrany proti početí a možnosti potratů. Nicméně tyto kampaně byly silně zaměřeny na potřeby heterosexuálních, bílých, středostavovských žen.¹⁶ (Mills, 2003: 2)

Konstruktivní kritika dosavadní genderové lingvistiky z perspektivy třetí vlny feministického hnutí se, jak bylo naznačeno výše, stala způsobem, jak zhodnotit dosavadní vývoj, zohlednit nově vzniklé myšlenkové proudy a nabídnout pozitivní alternativy dalšího rozvoje. Ústředními kritickými tématy, kterých se měli výzkumníci a výzkumnice napříště vyvarovat, byla již zmíněná přílišná homogenizace a generalizace. Citované studie (zejm. Lakoff, [1975] 2004) soustředili svou pozornost na identický vzorek žen, které sdílely stejný (středostavovský) sociální statut, (vysoký) stupeň vzdělání, (bílou) etnickou/rasovou příslušnost a (hetero) sexuální orientaci. V rámci interpretace sebraných dat se ale badatelé a badatelky dopouštěli takového metodologického prohřešku, že své závěry rozšiřovali na všechny ženy nehledě na stupeň odchylky od původního vzorku. Paradoxem tedy zůstává, že i když svorně bojovali proti zneviditelňování „ženy“ v jazyce (srov. Irigaray, 1985b), dopouštěli se přehlížení a

¹⁶ V anglickém originálu: „[F]eminist campaigning and consciousness raising in the 1960s and onwards have changed attitudes to the role of women and have resulted, in Western Europe and the US, in equal opportunities legislation, greater access to work within the public sphere, access to childcare, access to contraception and abortion. However, this campaigning was largely focused on the needs of straight white middle class women.“ (Mills, 2003: 2)

marginalizace miliónů žen, které nezapadaly do představy ideální respondentky. Jejich cílem bylo dát hlas těm, kterým byl tak dlouho upírán, ale v konečném důsledku přisoudili právo mluvit jen privilegovaným (srov. Spivak, 1988).

Výzkumný zájem o „globální“ rozdíly v jazykových projevech žen a mužů nahradily nové tendence genderové lingvistiky, které kladly větší důraz na kontext a zároveň vliv doposud opomíjených kategorií jakými jsou např. etnicita nebo třídní příslušnost. Nový důraz na intersekcionalitu (Sacks, 1989: 534-550) ale neznamenal pouhé rozšíření výzkumného zájmu o další „velké“ proměnné. Spíše než k zahrnutí (surově řečeno) chudých a ne-bílých do hledáčku genderové lingvistiky docházelo k přehodnocení celkového pohledu na zkoumané kategorie jako takové. Jednodušeji řečeno – genderová lingvistika zcela nevytěsnila původní koncepty, ale spíše než aby se ptala, kdo a jak mluví, zajímá ji, co takové kategorie a myšlenkové konstrukty typu „ženský“ a „mužský“ jazyk vypovídají o diskursu, v němž se pohybujeme. Cílem nově vznikajících výzkumů a projektů již nebylo přijít s vše-vysvětlujícími závěry, ale spíše obrátit pozornost k roli jazyka v otázkách vyjednávání kontextuálních pozic a formování lokálních identit, ke vztahu jazykových strategií a konceptu moci a bezmocnosti (Gvozdeva a kol., 2005). Genderové lingvistiky/lingvisti „nové generace“ se tak soustředí např. na význam parodie a ironie v jazykových strategiích lesbické komunity (jako již zmiňovaná Queen, 1997) nebo roli cíleného narušování versus dodržování tradičních pravidel v oficiálních projevech poslankyň a poslanců Britského parlamentu (Shaw, 2000). Nehledě na specifické zaměření jednotlivých výzkumů genderové teoretičky a teoretici sdílejí novou perspektivu, kterou Mary Bucholtz ve své publikaci *Reinventing Identities: The Gendered Self in Discourse* shrnuje do přesvědčení, že:

identity uživatelů a uživatelék jazyka nejsou esenciálně spjaté s jejich podstatou, ale jsou produkovány skrze

soustavnou sociální interakci, že tyto identity jsou modulovány ideologiemi genderu a ostatních sociálních konstruktů, že mluvčí, spisovatelé/spisovatelky a zpěváci/zpěvačky reagují na tyto ideologie takovými způsoby, které někdy zpochybňují a někdy naopak reprodukují dominantní názory; a že jak se nové sociální zdroje stávají dostupné, uživatelky a uživatelé jazyka hrají a produkují nové, samy o sobě temporární a historické, identity, které přiřazují genderu nové významy.¹⁷ (Bucholtz, 1999: 20)

Bucholtz vnímá citované stanovisko zároveň jako doklad skutečnosti, že se v současné (třetí-vlnné) době nacházíme v unikátní situaci, která nám dovoluje sebevědomě se vztahovat jak k odkazu klasické lingvistiky, tak k novým myšlenkovým vlivům, které nám pomáhají toto tradiční „dědictví“ konstruktivně kritizovat i překonávat. Zatímco sedmdesátá léta představovala období objevování neprobádaných oblastí jazyka a genderu a osmdesátá léta dobu kritických reflexí, léta devadesátá odstartovala (alespoň dle Bucholtz) dekádu transformace, v rámci níž docházelo (a zřejmě stále dochází) k revizi starých i objevování nových témat a výzkumných otázek (Bucholtz, 1999: 3-20). Takový vývoj by ale nebyl možný bez širších teoretických změn a myšlenkových revolucí - obratu k diskursu a revize konceptu identity.

¹⁷ V anglickém originálu: "that language users' identities are not essential to their natures but are produced through contingent social interactions; that those identities are inflected by ideologies of gender and other social constructs; that speakers, writers and signers respond to these ideologies through practices that sometimes challenge and sometimes reproduce dominant beliefs; and that as new social resources become available, language users enact and produce new identities, themselves temporary and historical, that assign new meanings to gender." (Bucholtz, 1999:20)

3.2. Od jazyka k diskursu

Odklon od tradiční genderové lingvistiky, která se soustředila na to, jak ženy a muži mluví a jak je o nich naopak „mluveno“, byl umožněn teoretickým vývojem na obecnější rovině. A to obratem humanitních a sociálních věd k jazyku jakožto symbolickému systému vzájemně provázaných významů, který zásadním způsobem ovlivňuje materiální realitu.

Jazyk organizovaný do *diskursů*... má obrovskou sílu ovlivňovat způsoby, jakými lidé zakoušejí svět a jak se v něm chovají. Jazyk obsahující ty nejzákladnější kategorie, které používáme, abychom porozuměli sami sobě, ovlivňuje způsoby, jakými jednáme jako ženy nebo jako muži a reprodukuje to, jak definujeme naši kulturní identitu... Mluvíme-li o jakémkoli fenoménu (o naší povaze, postojích, emocích) vycházíme ze sdílených významů.¹⁸ (Burman, Parker, 1993: 1, zvýraznění původní)

Díky tomuto myšlenkovému posunu se ukázalo, že dříve výlučně oddělené linie výzkumu spolu do značné míry souvisí - každá z nich totiž představuje odlišný aspekt stejného procesu, sociální konstrukce genderu (srov. Weatherall, 2002: 75-94). Jednou z největších změn, kterou přinesl obrat k diskursu, je nejenom opuštění původní koncepce jazyka jako zrcadla, které věrně odráží popisovanou realitu, ale také nový pohled na samotný gender jako sociálně konstruovanou kategorii. Východiska genderové lingvistiky v kontextu třetí vlny feministického hnutí se tedy do značné míry protínají s pozicí poststrukturalistického feminismu, jehož hlavní

¹⁸ V anglickém originálu: "Language organized into discourses... has an immense power to shape the way that people, ... experience and behave in the world. Language contains the most basic categories that we use to understand ourselves; affecting the way we act as women or as men ... and reproducing the way we define our cultural identity... When we talk about any phenomenon (our personality, attitudes, emotions), we draw on shared meanings." (Burman, Parker, 1993: 1)

charakteristiky vypočítává Sara Mills ve své stati „Third Wave Feminist Linguistics and the Analysis of Sexism“. Jsou jimi důraz na analýzu genderu v konkrétních sociálních kontextech, diverzita a proměnlivost identit, definování moci mimo termíny ovládaný/ovládající (tzv. Foucaultovská ne-duální analýza moderní moci) a v neposlední řadě nahrazení koncepce ženské bezmoci strategiemi rezistence a odporu (Mills, 2003).

Genderová lingvistika vybavená poststrukturalistickou perspektivou buduje nové výzkumné strategie na takovém pojetí jazyka, které si lze nejlépe představit jako určitou síť, v rámci níž je konstruována jak podoba stávajícího sociálního řádu, tak samotných genderových identit. Feministické teoretičky a teoretici tedy opouštějí, vztahující se ke koncepci *arbitrárního* spojení označujícího a označovaného (Saussure, [1916] 2007), definici významu jako esenciální vlastnosti individuálních objektů. A naopak se díky Saussurově odkazu přiklánějí k takovému pojetí, které odvozuje význam výhradně ze vztahů uvnitř znakového systému. Jedním z největších přínosů takové perspektivy pro feministickou teorii i praxi je důraz na skutečnost:

že neexistují žádné fixované významy jak v přírodě, tak v kultuře a že označující jako „žena“, „muž“, „femininní“, „maskulinní“, „ženský“ a „mužský“ jsou sami o sobě proměnlivé, zpochybnitelné a mají sklon k variabilitě.¹⁹
(Cavallaro, 2003: 23)

Zatímco úkolem tradiční genderové lingvistiky byla snaha vystihnout a detailně popsat „ženský“ a „mužský“ jazyk, jako by šlo o statické artefakty uložené v jakémsi depozitáři, „post“ perspektiva (vzhledem k citovanému dynamickému charakteru zkoumaných proměnných) svoje cíle i východiska

¹⁹ V anglickém originálu: „that there are no fixed meanings in either nature or culture and that signifiers such as 'woman', 'man', 'feminine', 'masculine', 'female' and 'male' are themselves variable, questionable and prone to slippage.“ (Cavallaro, 2003: 23)

zásadně reviduje. Zároveň přehodnocuje i pohled na samotný charakter jazyka. Ten nově nekonceptualizuje jako hodnotově neutrální sféru, ale jako systém vytvářený v *konfliktu* kontrastních diskursů.

Pojem diskurs se stává tzv. centrálním termínem, jehož interpretaci čerpá genderová lingvistika především z díla Michela Foucaulta (zejm. Foucault, [1975, 1976] 1999, 2000). Ten podrobil analýze způsoby, jakými jsou diskursy ve smyslu protikladných *způsobů zvýznamňování a organizace světa* provázány se sociálními praktikami. Tento způsob analýzy definuje Foucault jako

úkol, který spočívá v pojmání diskursu už ne jako souboru znaků (označujících prvků, které odkazují k obsahům, anebo k reprezentacím), nýbrž jako praktik, které systematicky vytvářejí objekty, o nichž mluví. (Foucault, 2000: 79)

Zahrnutí této perspektivy do teoretické palety genderové lingvistiky umožnilo feministickým teoretičkám a teoretikům překonat tradiční dualistická schémata a zaměřit se na kritiku sociální podmíněnosti genderu. Původní pojetí, ve kterém byli muži pasováni do role opresorů a tvůrců²⁰ diskriminačního jazyka a ženy do jejich obětí, poskytovalo jen omezené vyhlídky na změnu mocenských poměrů.

Muži vytvářejí pravidla normativní gramatiky a jsou to stále muži, kteří představují strážce těchto pravidel; je proto nepravděpodobné, že mužští gramatikové budou iniciovat revizi svých vlastních nedostatků.²¹ (Spender, 1980: 160)

²⁰ Jak zdůrazňuje Spender: „Tohle je doslova produkt vytvořený muži, který slouží k tomu, aby upevňoval rozdělení mezi dominantní a umlčovanou skupinou.“ (Spender, 1980: 157) V anglickém originálu: “This is literally a man-made product which serves to construct and reinforce the divisions between the dominant and muted groups.” (Spender, 1980: 157)

²¹ V anglickém originálu: “Males made up rules of prescriptive grammar and males are still in the main the custodians of those rules; it is therefore unlikely that male grammarians will issue a review of their own inadequacies.” (Spender, 1980: 160)

Přestože takovým výrokům nechyběl revoluční náboj a nádech rezistence, pozitivní alternativu (snad kromě jakési guerillové války) nenabízejí. Vytváří-li někdo určitá striktní pravidla a zároveň dohlíží pevnou rukou na jejich dodržování, jaké má ten, kdo podléhá jeho nadvládě, možnosti?

Naopak nové Foucaultovské pojetí nahlíží moc jako sítě vztahů a diskursivních praktik, která není otevřeně represivním, ale spíše produktivním aspektem naší každodennosti. Díky tomu vytváří a následně formuje objekty sociální reality a jejich identity. „Moc se stává mnohem více světským, materiálním a každodenním elementem, spíše než něčím abstraktním a nehmotným, co je vynuceno zvnějšku“ (Mills, 2003: 4).²² Zatímco tradiční výzkumy na poli jazyka a genderu přinášely jasné závěry - muži vládnu jazyku, a tak i ženám, nové interpretace naznačují, že je celá záležitost mnohem složitější. Ženy (většinou) nepoužívají specifické jazykové strategie z toho důvodu, že by jim to někdo direktivně nařizoval případně, že by se bály trestu. Stejně tak lze dost pochybovat o tom, že používá-li muž generické maskulinum, činí tak s jasným vědomím, že tím upevňuje svoji nadvládu nad polovinou lidstva. Důvodem pro často zcela automatické dodržování pravidel dominantního diskurzu není neviditelný strážce v kruhovitě věži *Panopticonu*, ale zdánlivě dobrovolná internalizace příkazů (jejich tzv. „somatizace“, vepsání do těla). Těmi nejprísnejšími dozorcí se v moderní společnosti skrze sebe-disciplinaci stáváme my sami.

V kontextu výše nastíněného teoretického posunu od jazyka jako neutrálního popisného nástroje k jazyku jako symbolické sféře protichůdných diskursů působí zajímavě i jedna z kritických polemik proti zmiňované publikaci *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Moderní genderová

²² V anglickém originálu: „Power becomes a much more mundane, material and everyday element rather than something abstract and intangible which is imposed from above.“ (Mills 2003: 4)

lingvistika, jejíž zásady do značné míry artikuluje i daná příručka, samozřejmě respektuje skutečnost, že se řada tradičních lingvistických výzkumů soustředí na formální aspekty jazyka. Sama ale analyzuje mocenské vztahy uvnitř této symbolické sféry a vliv, jaký má na formování (nejenom) genderových hierarchií.

V minulém století se jazyk začal studovat jako struktura, jako sdílení významů, které se liší v různých kontextech. Jazyk je v tomto smyslu politický ... Významy, které připisujeme jednotlivým slovům, se mění historicky. Způsoby vyjadřování se různí i podle sociální skupiny, podle generace, vzdělání a mnoha dalších faktorů ... Čeština lidí, kteří za totality žili v Československu, se například v mnohém velmi lišila od češtiny těch, kteří odešli do exilu. Rozdělovala je politická zkušenost. Rozděloval je vztah k moci. (Knotková-Čapková, 2010: 1)

Jak naznačuje zmiňovaná pasáž, autorky příručky (v tomto konkrétním případě Knotková-Čapková) zdůrazňují historickou proměnlivost a sociálně konstruovaný charakter jazyka, který do značné míry utváří (a zároveň je utvářen) naší rozdílnou zkušeností, naším odlišným vztahem k moci. Tyto zkušenosti a vztahy rekonstruujeme skrze dostupné jazykové zdroje, které nám na jednu stranu dávají možnost „vyjádřit se“, na stranu druhou ale mohou působit restriktivně. Když na začátku dvacátého století otevíraly první české lékařky své ordinace, jazykový úzus jim tehdy nedovoloval autenticky vyjádřit zkušenost průkopnic, které se prosadily v tradičně mužské profesi. Na označení „pan doktor“ nebylo nic *přirozeného* (jak míní Gabriel Pleska), právě naopak. Šlo o prosté jazykové vyjádření tehdejších společenských restrikcí, které odkazovaly ženy do tradiční oblasti jejich působnosti - domácí sféry, zatímco mužům vyhrazovali sféru veřejnou (Renzetti, Curran, 2003). Současná paleta dostupných jazykových výrazů obsahuje označení lékař i lékařka. Jak ale zmiňuje jedna z autorek

příručky (Valdrová, 2010: 18-46), řada žen v profesním světě volí raději maskulinní pojmenování. Skrze volbu specifické jazykové strategie (upřednostnění označení „lékař“ před „lékařkou“) tak manifestují svoji zkušenost těch, které se prosazují ve (stále ještě?) tradiční doméně mužů. Ve snaze „vyrovnat se“ jim proto přejímají i shodné pojmenování. Takový trend nesouvisí pouze s individuální profesní dráhou jednotlivce, ale poukazuje i na širší společenské tendence, resp. převládající vyšší status mužů, který konotuje takové kvality, jako je spolehlivost, odbornost, expertní znalosti a profesní růst. Jak shrnují teoretičky Eckert a McConnell-Ginet: „Význam diskursivního obratu tkví v tom, že propojuje [jazykové] tvary nejenom s lidmi, kteří je užívají, ale také obecněji se sociálními praktikami a přetrvávajícími diskursy, ve kterých se vyskytují“ (Eckert, McConnell-Ginet, 2003: 7).²³

Na takovou konceptualizaci jazyka reaguje kritická připomínka Roberta Adama, který uvádí, že

[p]ohled příručky na jazyk byl čistě ideologický. Používala genderovou vyváženost jako jediné kritérium při posuzování jazykových prostředků, vyjadřovacích způsobů i konkrétních textů. (Adam, 2010: 39)

V citovaném úryvku se objevuje následující předpoklad - genderově korektní vyjadřování představuje určitou formu ideologie. Nejde tedy o pozitivní úsilí zamezit dosavadnímu znevýhodňování a jazykovým nerovnostem, ale o negativně zatíženou snahu prosadit vlastní (politické) zájmy. Mocenský aspekt je v dané problematice bezesporu důležitý, hledat by ho měl Adam ale spíše v jazyce samotném než v těch, kteří se snaží jeho mocenskou dimenzi analyzovat. Genderová vyváženost jazyka navíc není cílem o sobě, ale prostředkem k dosažení

²³ V anglickém originálu: „The importance of the discourse turn here is that we connect the forms not only to the people using them but also more generally to the social practices and ongoing discourses in which their use figures.“ (Eckert, McConnell-Ginet, 2003: 7)

rovného postavení (i jazykového zastoupení) všech bez ohledu na jejich genderovou příslušnost. Celá polemika je v tomto případě založená na způsobu, jakým odpovídá Robert Adam (v protikladu k genderové lingvistice) na dvě ústřední otázky: Co je to jazyk a kdo ho má právo zkoumat?

Adamovo stanovisko předpokládá, že jazykovědkyně a jazykovědci (mezi které se autor příspěvku řadí) se specializují na funkčnost, noremnost a systémovost, tj. na formální aspekty jazyka, který pouze neutrálně odráží a popisuje reálný svět (tak, jako zrcadlo na stěně poskytuje přesný odraz všech předmětů v místnosti). Tento pohled na jazyk je pak jediný správný a odbornice a odborníci, kteří bádají například nad zdvojováním deiktických slov, případně rozvíjejí existenciální dilemata typu „psát nebo nepsat čárku před *a tím*“ jsou ti jediní, kteří se k jazyku mohou vyjadřovat. Nicméně hlásat v dnešní (post-foucaultovské) době, že jazyk je pouhým neutrálním médiem, které v žádném rozsahu neformuje naši kulturu, společnost, každodenní životy ani ideje, je tvrzení, se kterým by nesouhlasila celá řada teoretiků a teoretiček (a spoustu z nich by pravděpodobně ani nemuselo být nijak spojeno s oborem gender studies). Ačkoli Adam hlasitě obviňuje autorky příručky z toho, že jsou zaslepeny ideologií, sám se profiluje jako akademik, který není schopen přistoupit na fakt, že lze jazyk definovat jiným způsobem a následně ho zkoumat z odlišné perspektivy. Zatímco se tedy genderová lingvistika přesunula od jazyka k diskursu, řada jejích nejzarytějších odpůrců a odpůrkyň tento krok doposud neučinila. Rozdílné pozice na jazykové-teoretické ose představují jednu z hlavních příčin řady nedorozumění v rámci probíhajících polemik.

3.3. Jazyk a identita

Tradiční genderová lingvistika šedesátých a sedmdesátých let stavěla analýzu jazyka na předpokladech diference a dominance, tedy konceptech, které vycházely z tehdy rozšířené teoretické perspektivy druhé vlny feministického hnutí, feminismu diference. Ten nahlížel muže a ženy jako vnitřně homogenní skupiny, které se vzájemně liší v morálních hodnotách i schopnostech (srov. Gilligan, [1982] 2001). Vzhledem ke skutečnosti, že v patriarchální společnosti jsou tzv. „mužské“ hodnoty pojímány jako ty významnější, snažil se feminismus diference prosadit takové uspořádání, v rámci něhož by došlo k pozitivní re-evaluaci hodnot „ženských“. Jeho cílem bylo dosáhnout rovnosti (těchto dvou skupin) v rozdílnosti. K nedoceneným „ženským“ kvalitám patřila především větší vztahovost, schopnost empatie a péče o druhé. Jak uvádí jedna z teoretiček feminismu diference Nel Noddings, muži a ženy mluví rozdílnými morálními jazyky - „maskulinní“ etikou spravedlnosti a „femininní“ etikou péče (Noddings, 1984).

Přestože je v daném etickém kontextu pojem „jazyk“ použit pouze jako metafora, představa, že ženy a muži zastávají natolik rozdílné postoje, že se to projevuje i ve způsobu, jakým komunikují, tvoří jednu z ústředních premis tzv. druho-vlnné genderové lingvistiky (Spender, 1980). A stejně jako v etice, i v jazykových projevech ženy (alespoň dle tehdejších výzkumů) používají „jemnější“ eufemistické výrazy a „vztahové“ strategie typu tázacích dovětek (zejm. Lakoff, [1975] 2004). Přestože řada druho-vlnných teoretiků a teoretiček (spolu s Lakoff a Spender) zdůrazňuje roli socializace při osvojování jazykových strategií, identita je v jejich perspektivě konceptualizována jako více méně fixní kategorie, která jazyku předchází. Právě esenciální charakter identity, který jedince rozděluje do dvou (a pouze dvou) vnitřně homogenních skupin,

se stal jedním z ústředních témat revidující kritiky. Ta vyčítala feminismu difference nejenom zmíněný esencialismus a přílišnou homogenizaci, ale i zjednodušující (a v mnohém kontraproduktivní) dělení na muže jako dominantní tvůrce diskriminačního jazyka a ženy jako jejich/jeho bezmocné oběti (např. Badinter, 2004).

Původní diferenční pojetí identity tak začali vytlačovat novější koncepce subjektu ovlivněné myšlenkovým vývojem na obecnější rovině, zejména obratem k diskursu a nástupem poststrukturalistické teorie.

Po většinu času feministická teorie předpokládala, že je zde nějaká existující identita nahlížená skrze kategorii ženy, která nejenom iniciuje feministické zájmy a cíle v rámci diskursu, ale zároveň konstituuje subjekt, kvůli kterému jsou tyto politické reprezentace sledovány.²⁴ (Butler, 1999: 3)

Judith Butler, jedna z předních postav „post“ (strukturalistického) feminismu, otevírá své úvahy nad původem a charakterem identity kritickou polemikou s dosavadní feministickou produkcí. Pozornost soustředí především na následující otázku: Kdo jsou ženy, v jejichž prospěch feminismus „bojuje“? Jako svého druhu „politické hnutí“ potřebuje feminismus nejenom teoretickou základnu, ale také stoupence a stoupenkyně, které svými zvolenými cíli a strategiemi oslovuje (nebo jak by řekl Althusser „interpeluje“)²⁵, a tím získává jejich podporu a spolu s ní i

²⁴ V anglickém originálu: „For the most part, feminist theory has assumed that there is some existing identity, understood through the category of women, who not only initiates feminist interests and goals within discourse, but constitutes the subject for whom political representation is pursued.“ (Butler, 1999: 3)

²⁵ Moc, ideologie a konstituce subjektu - to jsou ústřední témata francouzského filozofa Louise Althussera, jehož myšlenkový odkaz využívá poststrukturalistický feminismus. Althusser pojímá ideologii jako sílu, která je schopna oslovit a tím pádem i „zmaterializovat“ jedince jako subjekt, který pak následně svým chováním ideologii dále reprodukuje. Subjekt je s mocí skrze proces interpelace těsně provázán, toto těsné

širší legitimitu. Dosavadní feministická teorie a praxe ale ukázala, že i když emancipační hnutí zdánlivě oslovovalo všechny své potencionální stoupenkyně (a stoupence), ve skutečnosti docházelo k jisté selekci a zneviditelňování těch, které nezapadaly do ideálního prototypu „bílá-středostavovská-heterosexuální“. Tak např. zmiňovaná Robin Lakoff ([1975] 2004) sice přinášela závěry o nerovném postavení (všech) žen v jazyce, její výzkum ale vycházel (stejně jako převážná většina tehdejších badatelských počínů) z analýzy úzce vymezeného vzorku.

Ve snaze přehodnotit dosavadní generalizující tendence feminismu diference věnuje Butler signifikantní část svých publikací (zejm. Butler 1993, 1999, 2004, 2005) otázce subjektu, resp. analýze jeho vzniku a existence v čase a prostoru. S odkazem na Foucaultovy společensko-historické genealogie sexuality a disciplinační moci diskursu (zejm. Foucault, [1975, 1976] 1999, 2000), popisuje Butler vznik subjektu jako proces, jehož analýza musí být umístěna v konkrétních historických a diskursivních kontextech. Právě kontextuální a tím pádem i fluidní charakter subjektu představuje klíčovou premisu postsrukturalistického feminismu, díky kterému dochází i k destabilizaci kategorie „žena“. Tato radikální re-konceptualizace klíčových pojmů, které doposud tvořily základní kameny feministické rétoriky, naznačuje, že nové pojetí subjektu představuje změnu, které ovlivní doslova všechny sféry a aspekty feministické teorie. Jak zdůrazňuje Butler:

Není dostačující zaměřovat se na to, jakými způsoby by ženy mohly být lépe reprezentované v jazyku a v politice. Feministická kritika musí pochopit, jak je kategorie „ženy“ jakožto subjektu feminismu produkovaná a omezována

spojení naznačuje, jak argumentuje Althusser, že jedinec je v podstatě mocí zneužíván za účelem její reprodukce (Dowling, 1984).

strukturami moci, skrze které se emancipace uskutečňuje.²⁶

(Butler, 1999: 5)

Postup, který v citované pasáži autorka prosazuje, je pro genderovou lingvistiku zvláště významný. A to z toho důvodu, že byl doposud nahlížen zcela opačně. V rámci druhé vlny feministického hnutí se v lingvistických analýzách pracovalo s jazykem jako s institucí, která se přizpůsobuje (nebo jí cílenými zásahy lze přizpůsobit) již existujícím subjektům.

Dle Butler by ústředním záměrem genderové lingvistiky neměla být pouhá snaha o kosmetické úpravy „slovníku“, i když i ty jsou důležité. Teoretičky a teoretici mají naopak směřovat podstatnou část energie k otázce, jakými způsoby jazyk produkuje a reprodukuje specifické formy genderových identit, zatímco limituje formy jiné. Důvodem takového postupu je skutečnost, že subjekt ve své existenci jazyk *nepředchází*, resp. je jeho důsledkem spíše než příčinou. Na obecnější rovině iniciuje tento obrat od identity jako fixní a předem dané skutečnosti k identitě fluidní a kontextuálně podmíněné odlišný pohled na pojmy genderu a pohlaví. Jak danou myšlenku shrnuje jedna z předních interpretátorek Judith Butler – Sara Salih, gender není „dělán“ subjektem, ale naopak subjekt je „dělán“ genderem (Salih, 2002). Těsný vztah mezi sférou symbolickou a materiální, mezi jazykem a (nejenom abstraktním subjektem, ale i reálným) tělem ilustruje Butler na dnes již klasickém příkladu „je to holčička“, který referuje ke skutečnosti, že všechna těla jsou genderovaná od samého počátku své existence.

Existují vůbec nějaké lidské bytosti, které by nebyly odjakživa již genderované? Zdá se, že cejch genderovanosti „kvalifikuje“ těla jako lidská, okamžik polidštění

²⁶ V anglickém originálu: „It is not enough to inquire into how women might become more fully represented in language and politics. Feminist critiques ought also to understand how the category of ‘women’, the subject of feminism, is produced and restrained by the very structures of power through which emancipation is sought.“ (Butler, 1999: 5)

nemluvněte tedy nastává ve chvíli, kdy je otázka „je to kluk nebo holka?“ zodpovězena.²⁷ (Butler, 1999: 142)

Tato poměrně radikální premisa o neexistenci „přirozeného“ těla vychází z přesvědčení, že neexistuje žádná genderová identita „za“ vyjádřením genderu. Tato identita je totiž performativně ustavovaná právě v průběhu onoho vyjádření, které bývá tradičně považováno za její důsledek. A právě proto není záměrem poststrukturalistické feministické analýzy snaha o odhalení autentické identity případně pravého „ženského jazyka“, ale zkoumání genderových genealogií. Jednodušeji řečeno, spíše než aby Butler pasovala genderovou identitu do centra svého výzkumného zájmu, soustředí se na způsoby, jakými kategorie, které tradičně považujeme za „přirozené“ nebo „neproblematické“ reprodukují stávající sociální hierarchie.

Taková radikální dekonstrukce dosavadní feministické teorie se samozřejmě mezi teoretičkami a teoretiky nesetkala pouze s nadšeným přijetím. Jedna z prvních námitek, která se objevila krátce po prvním uvedení publikace *Gender Trouble* (Butler, [1990] 1999), artikulovala otázku, jak může Butler přisoudit genderu performativní charakter, když by to zároveň implikovalo existenci subjektu, který tento svůj gender předvádí, resp. „performuje“ (srov. Salih, 2002). Taková námitka je nicméně založena na mylném pochopení základního pojmu, kvůli kterému kritika zaměňuje pojem „performance“ jako divadelního představení předváděného určitým hercem nebo herečkou a „performativity“ ve smyslu repetitivního aktu, v rámci něhož se subjekt jako takový teprve ustavuje.

Jinak řečeno, činy, gesta a touha produkují dojem vnitřního jádra nebo substance, tento efekt vyvolávají ale *na povrchu* těla skrze hru označovaných absencí, které naznačují, ale

²⁷ V anglickém originálu: „Are there ever humans who are not, as it were, always already gendered? The mark of gendered appears to 'qualify' bodies as human bodies, the moment in which an infant becomes humanized is when the question, 'is it a boy or girl?' is answered.“ (Butler, 1999: 142)

nikdy neodhalují, ustavující principy identity jako příčiny. Takové činy, gesta, ztvárnění ... jsou *performativní* v tom smyslu, že esence nebo identita, kterou jinak značí, je *smyšlenkou* vyrobenou a udržovanou skrze tělesné znaky a ostatní diskursivní prostředky. To, že je genderované tělo performativní, naznačuje, že nemá žádný ontologický status kromě rozličných činů, které zakládají jeho realitu.²⁸ (Butler, 1999: 173, zvýraznění původní)

Gender je tedy akt (nebo lépe řečeno proces), který uvádí v existenci to, co pojmenovává. Zároveň ale pravou podstatu tohoto procesu maskuje, zakrývá svoji genezi. V reakci na uvedenou námitku proto Butler zdůrazňuje, že identity jsou konstruované a rekonstruované v rámci jazyka. Z toho důvodu nelze hovořit o žádném subjektu jako divadelní/m účinkující/m, který by předcházel jazyk a zároveň by si vědomě vybíral patriční kostýmy, role i repliky.

Tvrzení, že žádný subjekt mimo jazyk neexistuje, představuje pouze úvodní krok v „dekonstrukčním“ tažení poststrukturalistického feminismu pod taktovkou Judith Butler. Ta jde totiž ve své argumentaci ještě dál a zpochybňuje jak před-diskursivní existenci genderu, tak pohlaví i samotného těla. Zatímco „tradičnější“ feministické perspektivy nahlížely na pohlaví v termínech biologické danosti (závislé na podobě genitálií a typu chromozómů) a na gender jako na sociálně utvářenou kategorii (West, Zimmerman, 1991), Butler se snaží spojení této pojmové dvojice narušit. Stejně jako gender i pohlaví je v rámci poststrukturalistické perspektivy historicky a kulturně podmíněnou kategorií. Tyto dva koncepty

²⁸ V anglickém originálu: „In other words, acts, gestures, and desire produce the effect of an internal core or substance, but produce this *on the surface* of the body, through the play of signifying absences that suggest, but never reveal, the organizing principle of identity as a cause. Such acts, gestures, enactments ... are *performative* in the sense that the essence or identity that they otherwise purport to express are *fabrication* manufactured and sustained through corporeal signs and other discursive means. That the gendered body is performative suggests that it has no ontological status apart from the various acts which constitute its reality.“ (Butler, 1999: 173)

se pak vzájemně upevňují a reprodukují. Pohlaví není jakýmsi bílým plátnem, na které se následně promítá gender. Naopak je skrze gender vždy nahlíženo, uchopováno, a v rámci této kulturní kategorie i materializováno. To, co v konečném důsledku poodhaluje nestabilní charakter této dvojice, je potřeba neustálého znovu-potvrzování platnosti předepsaných genderových norem (viz zejm. téma „intersex“ Hird, 2004: 122-142) a zároveň všudypřítomná neschopnost těchto stanovených ideálů dosáhnout.

Proti takovému odmítání dyády pohlaví/gender se v rámci publikace *Feministická filosofie v textu „Sex/gender“: jak ukončit jednu vleklou diskuzi* vymezuje Herta Nagl-Docekal (2007: 68-99). Ta označuje Butler za zastánkyni tzv. konstituční teze - přístupu, který přiznává diskursu schopnost produkovat, kondenzovat se v materii. S odkazem na tento předpoklad se Butler soustředí na analýzu těch regulujících norem, skrze které se samotné biologické pohlaví (stejně jako tělo) zhmotňuje. Nagl-Docekal ji v tomto bodě ovšem vytýká invalidní způsob argumentace.

V souvislosti s touto otázkou je především nutné upozornit na to, že se zde zjevně pod rukama změnila perspektiva: z tematiky filosofie jazyka se stala tematika ontologická. Musíme si uvědomit, že „linguistic turn“, na který tato argumentace navazuje, se primárně týká kritiky poznání. (Nagl-Docekal, 2007: 79)

Nagl-Docekal dále dodává, že obrat k jazyku odkazuje na nemožnost poznat autentickou realitu, která je za hranicemi jazyka. Toto omezení Butler ale nerespektuje a namísto pouhého konstatování o gnoseologických limitech činí závěry o ontologické konstituci univerza (tamtéž). Taková revize poznání vycházející z přesvědčení, že všechny jazykové významy a kategorie jsou konstruovány sociálně a nikoliv autonomně, je bezesporu jedním ze základních kroků poststrukturalistické

teorie (Nye, 2004). Takový předpoklad ale programově neústí (a ani ústít nemá) v nihilistickou rezignaci na jakékoliv zkoumání sociální i symbolické reality, jejíž jsme součástí. Kdyby se totiž Butler řídila doporučením Nagl-Docekal a soustředila se výlučně na kritiku dosavadní feministické teorie a poznání obecně, aniž by navrhovala jakoukoliv pozitivní alternativu, postrádala by její teoretická produkce smysl. Butler sice tematizuje otázky genderové identity i biologického pohlaví, v její perspektivě se ale nejedná o kategorie, jejichž podstata by měla nějaké esenciální bytí. Naopak jde o koncepty, které vznikají diskursivně, pojmenováním, v jazyce a jako takové jsou i zkoumány. „Linguistic turn“ tak sice pevně definuje hranice našeho poznání, poznání, které nemůže vystoupit mimo jazyk a odhalit podstatu světa „o sobě“. O to se ale Judith Butler ani nesnaží. Kategorie, které analyzuje, totiž vznikají a existují pouze v jazyce, nikoli mimo něj. Filosofie jazyka a tematika ontologie se tu - zcela záměrně - prolíná.

3.4. Jak na sexismus v jazyce po smrti subjektu?

Poststrukturalistická perspektiva nebyla kritizována pouze z hlediska vnitřní inkonsistence a nepřesného vyvozování. Jak dokládají kritické hlasy z feministických řad, Judith Butler bývá často obviňována, že vzala emancipačnímu hnutí politický vítr z plachet - Ženu. V teoretické výměně názorů, ke které dochází mezi politicky orientovanou teoretičkou Seylou Benhabib (et al., 1995) a autorkou *Gender Trouble*, se první jmenovaná vymezuje zejména vůči „nietzscheovsko-butlerovské“ smrti subjektu. Ta dle jejího názoru vede jak k podkopání emancipačního potenciálu feministického hnutí, tak k ochromení samotných žen. Pokud přistoupíme na tvrzení, že neexistuje žádná genderová identita, pouze genderové projevy, které ale nejsou vyjádřením našeho „Já“, jak můžeme podobu těchto (často stereotypních, diskriminačních nebo podřízených) projevů změnit? Otázka, kterou Benhabib pokládá, jakoby vyjadřovala určitý pocit nejistoty a sílící obavy, které dekonstrukce subjektu-ženy vyvolaly. Na jednu stranu by se zřejmě většina feministických teoretiček a teoretiků shodla na potřebě kriticky revidovat dosavadní homogenizující a generalizující koncepce identity, na stranu druhou ale v řadě z nich vyvolalo butlerovské odmítnutí jakéhokoliv pevného bodu pochyby o pozitivním aspektu této kritiky. Taková dekonstrukce totiž problematizuje nejenom samotný subjekt emancipačního snažení, ale na obecnější rovině také otázku svobodné vůle. V klasické teoretické debatě *structure vs. agency*, která se zabývá otázkou, nakolik je uspořádání společnosti výsledkem jednání jedinců a jejich vzájemných interakcí a nakolik je produktem vnějších - strukturních nebo diskursivních - sil (srov. Walsh, 1998: 8-33), zastává Judith Butler radikální pozici. Z konstituční síly, kterou přisuzuje diskursům pak řada jejich kritiků a kritiček dovozuje, že zde nezbývá žádné místo ani

pro jednotlivce, ani pro jednotlivcem iniciovanou změnu. Takový teoretický předpoklad, který ústí v oslabení ontologické integrity žen a jejich schopnosti rezistence, hodnotí Benhabib zvláště kriticky:

Když si uvědomíme, jak křehký a nejistý je v mnoha případech ženský pocit svébytnosti a nakolik jsou jejich boje za autonomii věci náhody, tato redukce ženského jednání na „jednání bez jednající/ho“ se jeví při nejlepším jako z nouze ctnost²⁹. (Benhabib et al., 1995: 22)

Benhabib v této kritice artikuluje přesvědčení, že ženy byly (a mnohdy stále jsou) od svého boje za zrovnoprávnění tolikrát odrazovány, jejich sebe-uvědomění podkopáváno a jejich integrita narušována, že to poslední co potřebují, jsou útoky z vlastních řad.

Z podobné perspektivy, která asociuje teoretickou práci Judith Butler s podkopávání dosavadního feministického snažení, na celou problematiku nahlíží i Martha Nussbaum (1999). Ta kritizuje nejprve samotný způsob, jakým Butler vyjadřuje své myšlenky, který je údajně plný vágních náznaků, zamlžených aluzí, kontradiktorických tvrzení a tím pádem elitářské nadřazenosti. Jako poněkud povýšený se Nussbaum jeví nejenom styl, jakým Butler píše, ale také obsah jejích publikací. Jak poznamenává, ve svém článku „Professor of Parody“, na adresu parodie, která dle Butler může představovat cestu k narušení diskursivní hegemonie:

Parodická performance není tak špatná, když jste mocná akademička s definitivou na liberální univerzitě... Pro ženy, které jsou hladové, negramotné, zbavené hlasovacího práva, bité, znásilňované, není ani sexy, ani osvobozující

²⁹ V anglickém originálu: „Given how fragile and tenuous women's sense of selfhood is in many cases, how much of a hit and miss affair their struggles for autonomy are, this reduction of female agency to a ‚doing without doer‘ at best appears to me to be making a virtue out of necessity. (Benhabib et al., 1995: 22)

rekonstruovat, i když parodicky, podmínky hladu, ngramotnosti, odebrání volebního práva, bití a znásilnění. Takové ženy preferují jídlo, školy, hlasovací práva a integritu jejich těl... Když ale přední teoretička říká ženám v zoufalých podmínkách, že jim život nenabízí nic jiného než porobu, rozšiřuje krutou lež...³⁰ (Nussbaum, 1999: 11, stránkování v rámci online dokumentu)

Obava ze skutečnosti, že by teoreticko-filosofické diskuze o materializačním potenciálu jazyka a diskursů mohli zastínit každodenní a zároveň naléhavé problémy, s kterými se musí vyrovnávat ženy v nejrůznějších podmínkách je do jisté míry pochopitelná. Ofenzivní tón této demonizující rétoriky se ale jeví sám o sobě povýšeně nejenom vůči Butler, ale i ve vztahu k „těm druhým“ ženám, které tak „trpí“ nejenom aktuálními životními podmínkami, ale i pohledem západního (v tomto případě jakoby „opatrovnického“) feminismu (k této problematice viz Mohanty, 2003). Judith Butler ve svých teoretických úvahách nezpochybňuje, že existují reálné ženy, které jsou vystavené reálné diskriminaci. Odmítá zakládat ale úvahy o příčinách těchto diskriminačních tlaků a jejich vlivu na samotné subjekty na nekritických základech typu „trpící ženy“ (srov. Herstein, 2010).

Podle Butler není možné zakotvit nějakou teorii nebo politickou strategii v premise, která je „univerzální“, když samotná kategorie „univerzálního“ byla (poměrně úspěšně) vystavená kritice jako vysoce etnocentrická. Jak zdůrazňuje v textu „Contingent Foundations: Feminism and the Question of

³⁰ V anglickém originálu: „Well, parodic performance is not so bad when you are a powerful tenured academic in a liberal university... For women who are hungry, illiterate, disenfranchised, beaten, raped, it is not sexy or liberating to reenact, however parodically, the conditions of hunger, illiteracy, disenfranchisement, beating, and rape. Such women prefer food, schools, votes, and the integrity of their bodies. I see no reason to believe that they long sadomasochistically for a return to the bad state.. But when a major theorist tells women in desperate conditions that life offers them only bondage, she purveys a cruel lie“ (Nussbaum , 1999: 11, online paper paging)

'Postmodernism'", postmoderní kritika subjektu není předeherou k rezignaci na jakoukoliv akci, ale právě jejím předpokladem:

Důsledky kriticizmu v oblasti moci nepředstavují nástup nihilistického relativismu neschopného poskytnout jakékoliv normy, ale spíše samotný předpoklad politické kritiky.³¹

(Butler, 1992: 6-7)

Jak konkrétně vést takovou politickou kritiku ve chvíli, kdy došlo k dekonstrukci a vyprázdnění pojmu subjekt, je tématem, které okupuje probíhající a doposud neukončené diskuze. Postoj genderové lingvistiky k sexismu v jazyce a jeho případné eliminaci poté, co došlo k zásadní revizi takových konceptů, jakými byl „ženský“ a „mužský“ jazyk, se stále ještě nachází ve fázi vyjasňování. Výše nastíněné kritické polemiky pro genderovou lingvistiku znamenají následující. Dříve používané koncepty ženské a mužské identity jako něčeho fixního a neměnného, co předchází samotnému jazyku, byly revidovány a nahrazeny konstruovaným a fluidním pojetím subjektivity. Jazyk ve smyslu reprezentace reality ustoupil jazyku jako symbolické sféře protikladných diskursů, které sociální struktury a jedince nepopisují, ale naopak uvádějí k životu. To ovšem neznamená, že by nad ním vykonávali absolutní moc, která by jednotlivce zbavovala jakékoliv svobodné vůle a odsuzovala ho/ji k odevzdané pasivitě. Genderová lingvistika i nadále usiluje o kritickou analýzu jazyka a jeho případnou emancipační revizi, takový projekt musí ale nutně v dnešní „post“ (nejenom strukturalistické) situaci reflektovat probíhající změny v teorii i praxi.

³¹ V anglickém originálu: [I]mplication of the terms of criticism in the field of power is *not* the advent of a nihilist relativism incapable of furnishing norms, but, rather, the very precondition of a politically engaged critique. (Butler, 1992: 6-7)

4. FEMINISTICKÁ FILOSOFIE JAZYKA (ve službách genderové lingvistiky)

If you tried to doubt everything you would not get as far as doubting anything. The game of doubting itself presupposes certainty.

Ludwig Wittgenstein
On Certainty §115

Prvním krokem na cestě k vyjasnění projektu genderové lingvistiky je promyšlení schémat a konceptů, které by měly sloužit jako argumentační pozadí pro obhajobu genderově senzitivního vyjadřování a rovného zacházení v rámci symbolické struktury. Takové úvahy spadají do oblasti feministické filosofie jazyka jakožto teoretické subdisciplíny, která si klade otázky po povaze jazyka a jeho vlivu na produkci a reprodukci sociálních i symbolických hierarchií, genderových identit a politických strategií. Feministická filosofie jazyka proto představuje nezbytnou základnu, na které buduje genderová lingvistika svůj projekt „non sexist language“. Vyjasňuje teoretické předpoklady, na kterých stojí konkrétní výzkumy a emancipační strategie.

4.1. Jak udělat něco (pro genderovou rovnost) slovy³²

Stejně jako řada jiných feministicky orientovaných sub-disciplín i feministická filosofie jazyka využívá ve svých úvahách tzv. klasické teorie, které původně vznikly v mainstreamovém (malestreamovém) myšlenkovém proudu. Díky jejich kritické revizi může analyzovat nejenom jazyk samotný, ale také zpětně re-definovat použité teorie.

Právě takovým konceptem, který je jak v mainstreamové, tak ve feministické filosofii jazyka poměrně často re-interpretován, je teorie mluvních aktů Johna L. Austina, předního zástupce jednoho ze dvou hlavních směrů analytické filosofie, oxfordské školy přirozeného jazyka.³³ Austinův význam v dějinách analytické filosofie spočívá v odlišné perspektivě, skrze kterou nahlíží samotný jazyk.³⁴ Filosofové, jako Gottlob Frege nebo Bertrand Russell, zkoumali jazyk především jako nástroj, díky kterému vyjadřujeme určité poznatky, u nichž je důležité, jestli jsou pravdivé nebo nepravdivé. V Austinově osobě vrcholí posun ke studiu jazyka jako výčtu jazykových situací a kontextů. Ve snaze klasifikovat faktická užití jazyka dospěl k závěru, že existují specifické řečové akty, kterými nejen informujeme (konstativy), ale přímo konáme (performativy), resp. „děláme

³² Kapitoly „Jak udělat něco pro (genderovou rovnost) slovy“ a „Feministická perspektiva - nový rozměr řečových aktů“ vycházejí z úvah artikulovaných v článku „Feministická filosofie jazyka: svébytný teoretický směr zakládající požadavek genderově senzitivního vyjadřování“, který vyšel v rámci sborníku *Tváří v Tvář. Gender jako metodologická kategorie literárních analýz* (Knotková-Čapková a kol., 2010: 32-49).

³³ Pojem oxfordská škola přirozeného jazyka zavedl Richard Rorty, který tak rozděluje filosofy „obratu k jazyku“ na dvě skupiny. Obě mají společné přesvědčení, že mezi strukturou jazyka a strukturou světa existují určité nejasnosti. Zatímco ale filosofové přirozeného jazyka (mezi které patří i Austin) jazyk pouze popisují a klasifikují, druhý proud filosofie ideálního jazyka (např. Rudolf Carnap) se ho snaží vylepšit (Peregrin, 2005).

³⁴ Michael Dummett ve své práci *Origins of Analytical Philosophy* charakterizuje tento myšlenkový směr jako filosofii založenou na názoru, že svět lze pochopit pochopením jazyka (Dummett, 1993).

věci".³⁵ Austin uvádí typické příklady performativních mluvních aktů, s jejichž vyřčením se ženíme a vdáváme, křtíme lodě, naplňujeme svoji poslední vůli nebo se sázíme.³⁶ Uzavřít sňatek nebo pokřtít loď ale neznamená pouze vyřknout několik slov. K tomu, aby se performativ zdařil, musí být naplněno několik podmínek - konkrétně je zapotřebí těch správných okolností (obřadní síň, oddávající a v řadě zemí stále dvě osoby opačného pohlaví) a zároveň je nutno daný performativ myslet vážně.³⁷ Specifikací takových podmínek se Austin snaží vymezit jasnou hranici mezi performativy a konstativy, tento původně optimistický předpoklad ale v průběhu své publikace, resp. přednáškového cyklu, přehodnocuje.

Příkladem, který jeho předchozí rozdělení nabourává, může být věta „Varuji vás, že býk se chystá k útoku“ (Austin, 2000: 66). Jedná se o performativní výpověď, která způsobí, že dotyčný varovaný/varovaná vyhledá úkryt nebo se jinak pokusí zachránit se před útočícím býkem. Jak je tomu ale, když býk nezaútočí? Vyloučíme-li obě podmínky nezdaru, které Austin v předchozích kapitolách rozebírá (mluvčí adresáta upozornil, tj. za příslušných okolností mu úspěšně předal varující zprávu a zároveň to myslel upřímně, tj. byl přesvědčen o reálnosti útoku), nutí nás to k závěru, že takové varování bylo nepravdivé. Nicméně pravdivost a nepravdivost tvrzení můžeme

³⁵ Přednášky proslovené roku 1955 na Harvardské universitě na téma performativního jazyka shromáždili v publikaci s příznačným názvem *How to Do Things With Words* (1962) Austinovi studenti a studentky po jeho smrti. I další dvě práce - *Philosophical Papers* (Austin, 1961) a *Sense and Sensibilia* (Austin, 1962) vyšly posmrtně pod editační taktovkou jeho bývalých studujících. Českého vydání se Austinova kniha *Jak udělat něco slovy* dočkala až téměř s čtyřicetiletým zpožděním (Austin, 2000).

³⁶ „Přítakání ‚I do‘, tzn., беру si tuto ženu za svou právoplatnou manželku - vyslovené v průběhu svatebního obřadu“ (Austin, 2000: 22), „Křtím tuto loď jménem Královna Alžběta“ - vyslovené při roztržení láhve o příď.“ (tamtéž: 23), „Dávám a odkazuji své hodinky svému bratrovi - vyskytující se v posední vůli.“ (tamtéž), „Sázím se s tebou o šestipenci, že zítra bude pršet.“ (tamtéž).

³⁷ Detailní výčet podmínek, za kterých je zajištěna zdařilost performativního aktu, představuje Austin v samostatné kapitole *Podmínky pro zdařilé performativy* (Austin, 2000: 29-39). Klasifikaci neúspěšných performativů se pak věnuje třetí a čtvrtá přednáška „Nezdary: selhání“ a „Nezdary: zneužití“ (tamtéž: 41-63).

přece určit pouze u konstantivů. Podle Austinových slov je „třeba učinit další krok do vyprahlé pustiny komparativní přesnosti“ (tamtéž: 67).

Dalším klasifikačním schématem, skrze které chtěl Austin jasně vymezit, jakými slovy něco činíme a jakými nikoliv, je dělení na lokuční, ilukoční a perlokuční akty. V případě, že vyslovíme nějaký smysluplný výrok, jedná se o akt lokuční, dalšími dvěma akty jsou akt ilokuční a perlokuční.³⁸ Ilokuční jsou právě ty performativy, kdy něco vykonávám ve stejné chvíli, jako to pronáším (informuji, přikazuji atp.). Austinův příklad je následující - výrok „střel na ni“ je lokucí (smysluplným výrazem), „naléhal, abych na ni střelil“ je ilokucí (jedná se tedy o záměr, v tomto případě přesvědčování) a „dovedl mne k tomu, abych na ni vystřelil“ (reálný efekt). Perlokuční performativa mají faktický vliv na posluchačovy pocity, myšlenky, případně jednání, zároveň jsou ale tyto efekty odlišné od samotného projevu. Jako příklad můžeme použít urážku, kdy někoho urazím nelichotivým zvoláním, popřípadě krutým žertem, ale ne formulí „urážím tě“. Vzorové příklady, které Austin uváděl v rámci úvodní přednášky, tj. performativní akty jako „slibuji“, „sázím se“, „beru si tě“ jsou pak nejenom ilokučními performativy, ale především explicitními performativy (určitého efektu dosáhnou v rámci dané výpovědi, tj. něco slíbím, vsadím se, vdám se, a pokud jsou dodrženy náležité podmínky, tak se to stane ihned). Ani přídatná klasifikační schémata ale neznamenalala určení pevné hranice mezi konstativy a performativy. Na otázku „Co činí určitý výrok performativním?“, resp. „Jakými slovy něco děláme a jakými nikoliv?“ odpověď v jeho přednáškách nenajdeme.

³⁸ Názornou pomůckou (v anglickém jazyce) představuje vymezení lokučního aktu jako „speaking“, definice aktu ilokučního jako „things done in speaking“ a konceptualizace perlokučního aktu jako „things done by speaking“ (srov. Fricker, Hornsby, 2004).

Příčinu tohoto dílčího „selhání“ můžeme vysvětlit následujícím. Austin zamýšlel zkoumat přirozený jazyk a jeho vliv na formování každodennosti. Pátral po podmínkách, které jsou zapotřebí, aby nějaká výpověď měla perlokuční sílu a tak i reálný efekt. Ve snaze zachytit podmínky tohoto působení ale opomenul jednu podstatnou perspektivu. Analyzoval totiž celou problematiku na čistě jazykově-formální úrovni a zůstal proto chycen uvnitř jazyka samotného, neschopen rozklíčovat jeho vliv na subjekty jako sociální aktéry/ky. Austinovi klasifikační snahy se navíc odehrávají v období před tzv. obratem k diskursu, stejně tak časově předcházejí zmiňovaným úvahám, které redefinovaly vztah jazyka a konceptu identity.

4.2. Feministická perspektiva - nový rozměr řečových aktů

Feministická filosofie jazyka přebírá Austinův klasický koncept, ten ale podrobuje rozsáhlé revizi a až poté ho implementuje do feministické teorie i praxe. V první řadě konfrontuje Austinův formalistický přístup k jazyku s již zmiňovaným obratem k diskursu. Ten redefinoval pojetí jazyka jako popisného a hodnotově nezátíženého nástroje a obrátil pozornost teoretiků a teoretiček na jeho materializační potenciál. Zatímco Austin se snažil definovat formální kritéria, která výrok klasifikují jako performativní, feministická filosofie jazyka obrací svou pozornost k otázce, jakým výrokům hegemonní diskurs propůjčuje performativní moc a jakým nikoliv. Tento rozdíl mezi tzv. klasickou analýzou jazyka a diskursivně orientovanou perspektivou popisuje Michel Foucault následovně.

Otázka, kterou klade analýza jazyka a která se týká faktů libovolného diskursu, je stále stejná: podle jakých pravidel je výpověď vytvořena, a tudíž podle jakých pravidel mohou být vytvořeny další podobné výpovědi? Popis diskursivní události klade otázku zcela odlišnou: jak se stalo, že se na tomto místě objevila právě tato, a ne nějaká jiná výpověď? (Foucault, 2000: 45)

Foucaultova poznámka pouze potvrzuje výše naznačené. Feministická perspektiva nerozlišuje výpovědi na základě predefinované klasifikace, neptá se, jaká formální kritéria činí z mluvních aktů akty performativní. Směr úvah je v tomto případě zcela opačný. Ve středu zájmu stojí otázka, jaké diskursy a pomocí jakých mechanismů, z určitých jazykových výpovědí teprve vytvářejí mluvní akty schopné činit. Zároveň ale, s odkazem na teorie redefinující vztah mezi jazykem a

identitou, feministická perspektiva cílí i na ty, kteří performativní mluvní akty pronášejí. Jaké mechanismy umožňují to, že stejné mluvní akty pronesené rozdílnými mluvčími, mají zcela odlišnou performativní sílu a efekt?

Mluvní akty jsou skrze takové úvahy doplněné o novou - mocenskou - dimenzi. Feministická perspektiva se v těchto polemikách opírá nejenom o již zmiňovanou ne-dualistickou analýzu moci z pera Michela Foucaulta, ale čerpá i z dalších teoretických koncepcí. Francouzský sociolog Pierre Bourdieu poskytuje feministické filosofii jazyka svoji analýzu symbolicko-mocenských vztahů, kterou kondenzuje do konceptu tzv. symbolické nadvlády, resp. násilí.

Symbolická nadvláda (ať biologického rodu, nebo nadvláda etnická, kulturní, jazyková apod.) se neuplatňuje cestou čiré logiky vědoucího vědomí, ale skrze schémata vnímání, hodnocení a jednání, z nichž sestávají habity. (Bourdieu, 2000: 34)

Podle Bourdieho dochází k symbolickému násilí tehdy, když ovládaný případně ovládaná nemůže jinak, než svoji podřízenou pozici (a tudíž i vládnoucí/ho) uznávat. Nejedná se ale o život ve vědomém područí, ani o cílenou rezistenci vůči jednosměrnému útlaku. Tyto vztahy nadvlády, jak uvádí Bourdieu, se zdají jakoby přirozené, protože ovládaní na ně aplikují schémata a kategorie konstruované vládnoucími (srov. Bourdieu, 1998, 2000). Stejně tak v jazyce nejsou vztahy nadvlády a podřízenosti často na první pohled patrné. A to z toho důvodu, že je artikuluje (stejně jako interpretujeme) právě skrze ty stejné kategorie, které naše (podřízené) postavení zakládají.

Bourdieuho perspektiva, která umožňuje nahlížet v určitých kontextech jazyk jako nástroj útlaku, odhaluje slabinu v Austinově klasickém přístupu. Ten totiž ve své teorii mluvních aktů nezohlednil skutečnost, že pokud má být nějaký

performativ úspěšný, je zapotřebí, aby ten, kdo ho pronese, disponoval určitou symbolickou mocí. Pronesením tohoto performativu, který úspěšně něco vykoná, pak svoji mocenskou pozici pouze posílí.³⁹ Bourdieu nezkoumá, jakou silou disponují konkrétní řečové akty, ale spíše se zaměřuje na to, co jim - ve větší či menší míře - tuto moc zajišťuje. Podle něj jsou všechny řečové akty součástí určité sociální instituce a právě ta jim danou perlokuční sílu propůjčuje. Nezáleží tedy na konkrétním mluvčí/m, ale na moci, která mu byla propůjčena (byla na něj delegována) danou sociální institucí (Bourdieu, 1992). Síla určitých promluv „dělat věci“ tak leží mnohem hlouběji než v samotném promlouvající/m případně ve formální struktuře jazyka, je podpořena participací na autoritě instituce. To, co v Bourdieho logice definuje zdařilý performativní akt, je uznání jeho legitimacy, a tím i legitimacy instituce, které je řečový akt součástí. Díky tomuto uznání (ve formě přitakání ilokučnímu požadavku) je moc instituce (a tak i celého řádu) neustále reprodukována.

Přestože úvahy o symbolickém násilí používají kategorie ovládající a ovládaný, nesklouzávají k diferencnímu dělení světa na dvě homogenní skupiny, které buď mocí disponují, nebo nedisponují, právě naopak. Odkazují k mocenským diskursům a institucionálním praktikám, které skrze jednotlivé mluvčí „promlouvají“ a tím formují nejenom je, ale i všechny, kdo „naslouchají“.

Diskursy jsou řízeny podle svých vlastních vnějších a vnitřních pravidel a určují, kdo může mluvit a kdo nemůže, či hlas se počítá a či zůstane bezvýznamný, o čem mohou

³⁹ Pojem „mluvčím“ v tomto kontextu neodkazuje k jednotlivci, který by si skrze jazyk vědomě upevňoval své nadřazené postavení, ale spíše určitý typ v rámci mocenské struktury (případně to, co reprezentuje).

mluvit a o čem nesmí a jak mohou mluvit o určitém subjektu."⁴⁰ (Burke, Crowley, Girvin, 2000: 222)

Otázka toho, kdo může mluvit a čí hlas je vyslyšen, představuje ústřední téma jednoho z nejznámějších příkladů využití argumentace performativních mluvních aktů v rámci feministické praxe. Takovým příkladem, který může naznačit, nakolik lze obdobnou metodu využít i v rámci prosazování „non sexist language“, je pornografie.

⁴⁰ V anglickém originálu: „Discourses are ordered according to their own internal and external rules, determine who may speak, and who may not, whose voice to count, and whose is to be held worthless, what they can speak about, and they must not, and how they may speak about particular subject.“ (Burke, Crowley, Girvin, 2000: 222)

4.3. Od pornografie k jazyku a zpět

Feministická filosofie jazyka se obrací na Austinovu teorii mluvních aktů, aby argumentačně podpořila anti-pornografickou pozici Catharine MacKinnon (1993), která artikuluje přesvědčení, že pornografie umlčuje ženy a staví je do podřízeného postavení. Přesněji řečeno vinou pornografie dochází k ilokučnímu umlčování žen v oblasti sexuality, které jim znemožňuje, aby vyjádřily své skutečné sexuální preference anebo, aby sexuální nabídku rovnou odmítly.

Příklad takového ilokučního „nezdaru“, kdy mluvčí vysloví nějaké přání nebo tvrzení, ale není vyslyšen, uvádí teoretička Rae Langton (1993). Jde například o herce, který účinkuje ve hře s požární tematikou. Ve chvíli, kdy v divadle ale začne skutečně hořet a herec křičí „Pozor, hoří!“ a „Myslím to vážně!“, nikdo z obecenstva na jeho výzvu nereaguje. Role, kterou zastává, mu brání v tom, aby jeho výpověď byla klasifikována tak, jak by si přál, tedy jako varování. Dalším příkladem, který Langton používá, je slovní spojení „mutallaga, mutallaga, mutallaga“, které, když pronesené v zemi islámského práva mužem vůči své manželce, představuje ilokuční mluvní akt rozvodu. Pro ženu v daném kontextu představuje naopak rozvod „nevyslovitelný“ mluvní akt. Zatímco k ilokučnímu umlčování dochází v situacích, kdy mluvčí není schopen artikulovat „věci“, které zamýšlí „dělat slovy“, k umlčování perlokučnímu dochází tehdy, když svůj záměr sice vyjádří, ale není mu/ji dovoleno ho realizovat. Langton vztahuje toto rozdělení na problematiku znásilnění a argumentuje, že žena je perlokučně umlčena, když je i přes jasnou deklaraci nevole přinucena k sexuálnímu styku. K ilokučnímu umlčení naopak dochází v takové situaci, kdy její odmítnutí není vůbec rozeznáno jako vyjádření nesouhlasu

(Langton, 1993). Jednodušeji řečeno jde o „ne“, které je pochopeno jako „ano“.

Souvislost mezi ilokučním umlčováním a pornografií je následující:

Důležitým komponentem ilokučního umlčování je skutečnost, že pornografie zabraňuje lokucím typu „ne“, „já nechci“ a podobným výrokům v tom, aby se stali ilokucemi odmítnutí, které artikulují ženy v konfrontaci se sexuálními návrhy mužů. V podstatě jde o představu, že v mnoha případech nemusí násilník přímo ignorovat ženino *odmítnutí*, jsou to totiž podmínky vytvořené pornografií, které brání ženám v performaci samotného ilokučního aktu odmítnutí.⁴¹ (Bird 2002: 2, zvýraznění původní)

Přestože se zvolený příklad může zdát poněkud kontroverzní, důležitá je argumentační linie, kterou používá. Pornografie zde představuje určitý druh reprezentace, která produkuje specifickou genderovou hierarchii, v níž je žena explicitně podřízená (muži) i podřizující se (jeho sexuální vůli). Tento symbolický předobraz má následně vliv nejenom na naše představy o tom, jak mají fungovat sexuální vztahy, ale zároveň limituje (případně pobízí) naše jednání. Znásilnění je tudíž potřeba nahlížet nejenom v rovině individuálního trestného činu, ale i v kontextu přetrvávajících symbolických hierarchií. Nastíněný předpoklad, že určitá symbolická sféra nebo lépe řečeno diskursivní formace má za specifických podmínek vysoký performativní potenciál, představuje argument, který lze úspěšně přenést na projekt „non sexist language“. Diskriminační jazykové projevy, stejně jako systematické

⁴¹ V anglickém originálu: „An important component of the claim of illocutionary silencing is that pornography prevents the locutions “No”, “I don’t want to” and other such utterances being illocutions of refusal by women when faced with the sexual advances of men. The idea is that in many cases of rape it may not be that rapist has ignored a woman’s *refusal* of sex, but rather that the conditions created by pornography have prevented her from being able to perform the illocutionary act of refusal” (Bird, 2002: 2)

zneviditelňování žen v jazyce, ovlivňuje postoje a individuální biografie jednotlivců. Zároveň tento „pornografický“ exkurz ale slouží jako příklad určitých negativních konsekvencí případně úskalí, které s sebou může kampaň vedená tímto směrem přinést.

V první řadě jde o skutečnost, že ačkoliv Langton při hledání filosoficko-jazykových argumentů pro podporu postoje Catherine MacKinnon vychází do značné míry z poststrukturalistických premis, její úvahy často sklouzávají zpět ke konceptům dominance a difference. Ústřední roli zde sice hraje diskriminační potenciál pornografického diskursu, i tak se ale stále (neproblematicky) celá pornografická mašinerie opírá o podřízené ženy/oběti a muže/násilníky (resp. vykonavatele pornografické zločiny). Druhým neméně sporným momentem je (do jisté míry úspěšná) snaha o zákaz pornografie skrze změnu příslušné legislativy. Kvůli tomuto programu došlo i k dočasné strategické koalici McKinnon a její kolegyně Dworkin s politickými stranami a náboženskými frakcemi, které v rámci svých programů neuznávají základní zásady emancipačního hnutí. Ve chvíli, kdy se do boje proti pornografii vložil stát s cílem ochránit její oběti/ženy, došlo k následujícímu. Zatímco mainstreamové produkci typu *Hustler* se ze strany dozorujícího státu (v tomto případě Kanady) nedostávalo větší pozornosti, první soudní řízení bylo zahájeno s *Bad Attitude*, alternativním časopisem vydávajícím lesbické povídky (Lišková, 2010). Ve snaze zamezit diskriminačním praktikám pornografického diskursu bylo umožněno (šikanózní) stíhání „jiných“ sexualit v mezích zákona. Proti takové praxi se vymezila i sama Butler, jejíž teoretická produkce byla v některých polemikách využita právě při potírání pornografie. Jak uvádí ve své publikaci *Excitable Speech: A Politics of the Performative* (Butler, 1997), delegováním moci v kauze pornografie na stát, bylo tomuto institucionálnímu aparátu umožněno, aby se sám podílel na

reprodukcí ubližujících performativních aktů. Skrze legislativní praxi, která se odvolávala na univerzální hodnotové normy práva, docházelo k reprodukci toho samého diskriminačního diskursu sexuality, proti kterému chtěli tzv. anti-pornografické feministky bojovat.

5. ZÁVĚR

Cílem mé teoretické diplomové práce bylo představit a kriticky revidovat koncept genderově senzitivního vyjadřování v kontextu feministické filosofie jazyka. Pro tento úkol jsem zvolila takový postup, který reflektoval jak evoluci teoretických předpokladů zkoumání jazyka a genderu, tak společensko-historický vývoj této sub-disciplíny. Implicitním předpoklad mých úvah zakládalo *pozitivní* vymezení projektu genderově senzitivního vyjadřování, k jehož úspěšnému naplnění je ale potřeba konzistentních teoreticko-filosofických základů, na kterém mohou být vystavěny jak potřebné argumenty, tak samotné výzkumy a emancipační strategie. Jednodušeji řečeno, bez koherentní feministické filosofie jazyka se nelze dožadovat uznání genderově senzitivního vyjadřování jako legitimního a pozornosti-hodného projektu.

V samotném úvodu práce jsem představila historické kořeny a impulsy, které formovaly první výzkumy na poli jazyka a genderu. Stejně jako u řady dalších feministicky orientovaných sub-disciplín i feministická filosofie jazyka a její praktická aplikace - genderová lingvistika - v samotných začátcích zakládala svou existenci na kritickém vymezení se vůči mainstreamové (nebo lépe řečeno malestreamové) produkci. Nesouhlas s implicitním předpokladem, např. v díle Otto Jespersena (1922), že je něco špatně se způsobem, jakým ženy mluví, vyburcoval první feministické teoretičky a později i teoretiky k tomu, aby se pustili do dosud neprobádaných vod. Důvodem vzrůstajícího zájmu o otázky přesahující agendu každodennosti nebyla pouze revolta vůči stereotypním lingvistickým výzkumům, ale obecnější přesouvání pozornosti ze sféry materiální k otázkám symbolické povahy. Vzhledem ke skutečnosti, že se systematický zájem o otázky jazyka ve

feministických řadách probudil v šedesátých a sedmdesátých letech dvacátého století, byla první vlna genderových lingvistek do velké míry ovlivněna tehdy převládající perspektivou, feminismem difference.

Nejvýraznější postavy tzv. tradiční genderové lingvistiky - Robin Lakoff ([1975] 2004) a Dale Spender (1980) - v duchu konceptu (pozitivně re-evaluované) difference a (nenáviděné) dominance pojímaly muže jako homogenní skupinu produkující jazyk, myšlenky, a tak i realitu. Zaměřovaly na sexismus implicitně obsažený v jazyce jako na formu oprese a ve snaze zamezit těmto diskriminačním praktikám navrhovaly přímé zásahy ve smyslu jazykového inženýrství. Výzkum v rámci genderové lingvistiky se rozdělil do dvou směrů. Zatímco jeden zkoumal nerovnosti reflektované ve struktuře jazyka, druhý se soustředil na rozdílné způsoby, jakými muži a ženy jazyk užívali. Genderová lingvistika vystavěná na teoreticko-filosofických základech feminismu difference měla ale značné slabiny, které se projevíly zejména v úvahách o nutnosti reformy diskriminačního jazykového prostředí. Mezi její hlavní „prohřešky“ patřila tendence generalizovat a homogenizovat. Přestože se tehdejší výzkumy zaměřovaly především na bílé, heterosexuální a středostavovské mluvčí, nebránilo jim to k hrubému zevšeobecnění výsledků na všechny ženy. Jakýkoliv návrh na změnu těchto diskriminačních podmínek zákonitě opomíjel jejich diametrálně odlišnou zkušenost s jazykem i s mocí. Vzhledem k přímočarému dělení na diskriminující tvůrce jazyka/muže a diskriminované oběti takového uspořádání/žen, se navíc diferenční genderová lingvistika dostala do slepé uličky, z které nevedla (pro a priori podřízené) cesta ven.

Nadcházející generace feministických teoretiček a teoretiků podrobila dosavadní produkci značné kritice a snažila se analýzy jazyka a genderu postavit na nových základech. Z jazyka a reality se staly dvě strany jedné mince,

stejně jako z výzkumu jazykové struktury a užívání jazyka dva aspekty stejného procesu - konstrukce genderu. Genderová lingvistika začala přehodnocovat svá dosavadní stanoviska díky vlivu obecnějších myšlenkových tendencí, zejména obratu od jazyka k (foucaultovskému) diskursu a (butlerovské) dekonstrukci subjektu. Identita již nepředstavovala neměnné stabilní jádro, které existovalo před jazykem, ale nestálý bod v měnící se síti diskursivních vztahů, produkt jazyka. Spolu s osvobozením od esencialistického determinismu se ale dostavil i určitý pocit nejistoty a skepse. Jak máme prosazovat genderově senzitivní vyjadřování, když jsme pouhým dočasným výtvořem jazyka? Čím nahradit globální ideu sesterství? Proti komu a jak bojovat, když dekonstrukce rozmělnila nejenom subjekt, ale i dvojici utlačovatelé versus utlačovaní? Takové otázky vystihují atmosféru, která zachvátila feministické teoretičky a teoretiky bezprostředně po nástupu poststrukturalistické teorie? Jak ale zdůrazňuje jedna z hlavních postav dekonstruktivistických tendencí Judith Butler (1992), odmítnutí universalistických kategorií nesignalizuje nástup nihilistické rezignace na jakékoliv emancipační akce, právě naopak. Revize stávajících kategorií je předpokladem takové politické kritiky a následně akce.

Poslední část své diplomové práce jsem věnovala finálnímu promyšlení schématu, které by mělo sloužit jako argumentační pozadí pro obhajobu nediskriminačního zacházení v rámci symbolické struktury. Nejprve proto představuji koncept vycházející z tzv. klasické (malestreamové) filosofie jazyka - Austinovu teorii mluvních aktů - který následně kriticky reviduji za použití zmiňované foucaultovsko-butlerovské perspektivy. V samotném závěru uvádím příklad praktického využití této argumentace v kontextu pornografie jakožto umlčujícího aktu (Langton, 1993). Jak ale zdůrazňuji, daný postup je sice na první pohled argumentačně konzistentní, ve svých praktických důsledcích je ale značně kontroverzní.

Politické kroky implementované v dobré vůli, resp. ve snaze narušit symbolické, ale i reálné násilí, ústí v produkci a reprodukci stejně diskriminačních a zraňujících mechanismů, které tentokrát umlčují periferní sexuality. Politické akce představují nezbytnou součást emancipačního procesu, měli by ale probíhat citlivě a s ohledem na to, jakým způsobem ovlivní všechny potenciální aktéry a aktérky, ne jenom ty, na které primárně cílí. Zároveň se zdá vhodnější, když spíše (formou doporučení, tak jako to dělala zmiňovaná příručka) otevírá nové perspektivy a osvětluje, jakým způsobem symbolická sféra působí na naše životy, než aby tyto plurality zužovala a podrobovala restrikcí a zákazu. Stejně jako jazyk, ani pornografie nemusí být ve všech případech umlčující a diskriminační, ale naopak může (ve specifické formě a pro určité subjekty) představovat zdroj emancipace a sebe-identifikace.

Výše nastíněný příklad praktického užití teorie mluvních aktů ve feministické praxi neslouží jako důkaz, že implementace původně mainstreamových teorií do feministických reálií musí nutně skončit rozporuplným výsledkem. Anti-pornografická zkušenost spíše ilustrativně naznačuje, do jaké míry je celá problematika složitá až delikátní. Myšlenková „evoluce“, kterou prošla feministická filosofie jazyka od sedmdesátých let do současnosti, dokládá, že otázky jazyka a genderu nemohou být konceptualizovány a už vůbec ne řešeny v dichotomiích ovládaný/ovládající. Ani post-butlerovská perspektiva ale nepředstavuje stoprocentní záruku, že tyto zjednodušující kategorie z výzkumné a politické praxe zcela vymizí.⁴²

⁴² I když se ale genderovým lingvistkám a lingvistům v jejich výzkumu podaří zcela opustit diferenční schéma, neexistuje záruka, že jejich perspektivu neoznačí za diferenční většinová veřejnost. Ta bývá ve svém pohledu na feministické hnutí mnohdy zatížena značnou setrvačností. Jak dokládá již několikrát zmiňovaný příklad kritiky příručky *Kultura genderově senzitivního vyjadřování*. Tu obviňuje Robert Adam z tzv. genderocentrismu,

Na praktické rovině genderové lingvistiky zřejmě neexistuje žádný jednoznačný návod, jak zužitkovat posun, který zaznamenala feministická filosofie jazyka. Nicméně se zdá, že nadcházející dekáda výzkumů je otevřená inovativním projektům, které skrze lokálně ukotvené analýzy (ať už na půdě Britského parlamentu, v parodii, nebo v LGBT komunitách) problematizují kategorie, jimž byl tradičně přisuzován univerzální význam. Zkoumané subjekty ale v těchto výzkumech nepředstavují pouhý instrumentální prostředek k dosažení vzdálenějšího cíle/analyzovaných dat. Snaha vztáhnout poznatky o způsobech, jakými jsou konstruovány určité obecnější kategorie a mechanismy, zpět na lokální kontext, ze kterého původně vzešly, se jeví nejenom jako věc etiky, ale zároveň jako předpoklad určitého emancipačního posunu. Cílem genderové lingvistiky už totiž dávno není najít jednoho strůjce diskriminačních hierarchií, ale poukázat na rozptýlenou povahu moderní produktivní moci. Právě analýzy rozkrývající konstituční potenciálu jazyka a jeho vliv na formování fluidních subjektů mohou posloužit jako motor změny, která v konečném důsledku povede k všeobecnému přijetí zásad genderově senzitivního vyjadřování. Ve chvíli, kdy si uvědomíme, do jaké míry jsou naše nestálé identity „dělány slovy“, nám nezbyvá nic jiného, než začít brát jazyk vážně.

skrze nějž údajně „příručka pohlíží na jazyk a na svět vůbec: lidstvo se neskládá z jednotlivců, nýbrž ze sociálních skupin, z nichž jsou vždy některé diskriminující a jiné diskriminované, na prvním místě pak ze skupin dvou - z mužů a žen“ (Adam, 2010: 39).

Seznam použité literatury a zdrojů

Literatura:

Austin, John Langshawn. 1961. *Philosophical Papers*. Oxford: Oxford University Press.

Austin, John Langshawn. 1962. *Sense and Sensibilia*. Oxford: Oxford University Press.

Austin, John Langshawn. 2000. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia.

Badinter, Elizabeth. 2004. *Tudy cesta nevede*. Praha, Karolinum.

Benhabib, Seyla, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser. 1995. *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*. London: Routledge.

Berger, Gertrude, Beatrice Kachuk. 1977. *Sexism, Language and Social Change*. US Depth of Health, Education and Welfare: National Institute of Education.

Brend, Ruth. 1975. „Male-female Intonation Patterns in American English. In Barrie Thorne, Nancy Henley (eds.). *Language and Sex: Difference and Dominance*. Rowley: Newbury House, s. 84-87.

Bucholtz, Mary. 1999. *Reinventing Identities: The gendered Self in Discourse*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Bucholtz, Mary. 2004. „Changing Places: Language and Women's Place in Context“. In Mary Bucholtz (ed.). *Language and Woman's Place. Text and Commentaries*. New York: Oxford University Press.

Burke, Lucy, Tony Crowley, Alan Girvin. 2000. *The Routledge Language and Cultural Theory Reader*. London & New York: Routledge.

Burman, Erika, Ian Parker (eds.). 1993. *Discourse Analytic Research. Repertoires and Readings of Texts in Action*. London & New York: Routledge.

Bourdieu, Pierre. 1992. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

Bourdieu, Pierre. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.

Butler, Judith. 1992. „Contingent Foundations: Feminism and the Question of 'Postmodernism'“. In J. W. Scott, Judith Butler (eds.). *Feminists Theorize the Political*. New York: Routledge.

Butler, Judith. 1993. *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of „Sex“*. London & New York: Routledge.

Butler, Judith. 1994. „Gender as Performance. An Interview with Judith Butler“. In *Radical Philosophy* 67 (Summer): 32-39.

Butler, Judith. 1997. *Excitable Speech. A Politics of the Performative*. New York: Routledge.

Butler, Judith. [1990] 1999. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London & New York: Routledge.

Butler, Judith. 2004. *Undoing Gender*. London & New York: Routledge.

Butler, Judith. 2005. *Giving an Account of Oneself*. New York: Fordham University Press.

Carroll, John B. (ed.). 1976. *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge: MIT Press.

Cavallaro, Dani. 2003. *French Feminist Theory. An Introduction*. London & New York: Continuum.

Cameron, Deborah. 1985. *Feminism and Linguistic Theory*. London & New York: Routledge.

Černohorská, Vanda. 2010. „Feministická filosofie jazyka: svébytný teoretický směr zakládající požadavek genderově senzitivního vyjadřování“. In Blanka Knotková-Čapková a kol. *Tváří v Tvář. Gender jako metodologická kategorie literárních analýz* s. 32-49.

Černý, Jiří. 1996. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia.

Černý, Jiří. 1998. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Votobia.

Derrida, Jacques. 1988. „Signature Event Context“. In *Limited, Inc.* Evanston: Northwestern University Press.

Dowling, William C. 1984. *Jameson, Althusser, Marx. An Introduction to the Political Unconscious*. Cornell: Cornell University Press.

Dubois, Betty Lou, Isobel Crouch. 1975. „The Question of Tag Questions in Women's Speech: They Don't Really Use More of Them, Do They?“. *Language in Society* 4: 289-294.

Dummett, Michael. 1993. *Origins of Analytical Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eckert, Penelope, Sally McConnell-Ginet. 2003. *Language and Gender*. New York: Cambridge University Press.

Foucault, Michel. 1994. „Řád diskursu“. In *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Svoboda.

Foucault, Michel. [1976] 1999. *Vůle k vědě. Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann a synové.

Foucault, Michel. [1975] 2000. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin.

Fricker, Miranda, Jenifer Hornsby. 2004. *Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gilligan, Carol. [1982] 2001. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Praha: Portál.

Gamble, Sarah (ed.). 2006. *Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*. London & New York: Routledge.

Gvozdeva Anna et al. 2005. „Third Wave Feminist Linguistics“. *Transactions of the TSTU 11* [online, cit. 20. 05. 2012]. Dostupné z <<http://www.tstu.ru/en/tgtu/science/st/pdf/2005/gvozdeva.pdf>>.

Herring, Susan. 1996. „Posting in a Different Voice: Gender and Ethics in Computer Mediated Communication“. In Charles Ess

(ed.). *Philosophical Perspectives on Computer-mediated Communication*. Albany: SUNNY Press, s. 115-145.

Herstein, Ori J. 2010. „Justifying Subversion: Why Nussbaum Got (the Better Interpretation of) Butler Wrong“. *Cornell Law Faculty Publications* [online, cit. 25. 06. 2012]. Dostupné z <<http://scholarship.law.cornell.edu/facpub/75>>.

Hird, Myra. 2004. „Sex Diversity in Human Animals“. In *Sex, gender, and science*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 122-142.

Chaudhuri, Shohini. 2006. *Feminist Film Theorists*. New York: Routledge.

Irigaray, Luce. [1974] 1985a. *Speculum of the Other Women*. Ithaca: Cornell University Press.

Irigaray, Luce. 1985b. *This Sex which Is Not One*. Ithaca: Cornell University Press.

Jespersen, Otto. 1922. *Language: Its Nature, Development and Origin*. London: Allen & Unwin.

Kramer, Cheris. 1977. „Perception of Female and Male Speech“, *Language and Speech* 20 (2): 151-161.

Kramer, Cheris, Barrie Thorne, Nancy Henley. 1978. „Perspectives on Language and Communication“. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 3 (3): 638-651.

Kramer, Cheris, Barrie Thorne, Nancy Henley. 1983. *Language, Gender and Society*. Boston: Heinle & Heinle Publishers.

Lakoff, Robin. [1975] 2004. „Language and Woman's Place“. In Mary Bucholtz (ed.). *Language and Woman's Place. Text and Commentaries*. New York: Oxford University Press.

Langton, Rae. 1993. „Speech Acts and Unspeakable Acts“. *Philosophy and Public Affairs* 22 (4): 293-330.

Lišková, Kateřina. 2004. Pornografie a feministická teorie. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum 1*: 1-3.

MacKinnon, Catherine A. 1993. *Only Words*. Cambridge: Harvard University Press.

Martyna, Wendy. 1980. „Beyond the He/Man Approach: The Case for Non-Sexist Language“. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 5: 482-93.

Mills, Sara. 2003. „Third Wave Feminism Linguistics and the Analysis of Sexism“. *Discourse Analysis Online* [online, cit. 29. 05. 2012]. Dostupné z <<http://www.shu.ac.uk/daol/>>.

Mohanty, Chandry Talpade. 2003. *Feminism Without Borders*. Durham & London: Duke University Press.

Morgan, Elaine. 1972. *The Descent of Woman*. New York: Stein & Day.

Morgan, Marcyliena. 2002. *Language, Discourse, and Power in African American Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

Morrison, Toni. 1997. „1993 Nobel Lecture in Literature“. In Sture Allén (ed.). *Nobel Lectures, Literature 1991-1995*. Singapore: World Scientific Publishing Co.

Nagl-Docekal, Herta. 2007. „Sex/gender: jak ukončit jednu vleklou diskuzi“. In *Feministická Filsofie*. Praha: SLON, s. 68-99.

Nochlin, Linda. 2002. „Proč neexistovaly žádné velké umělkyně?“. In Martina Pachmanová (ed.). *Neviditelná žena: antologie současného amerického myšlení o feminismu, dějinách a vizualitě*. Praha: One Women Press, s. 25-63.

Noddings, Nel. 1984. *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley: University of California Press.

Nussbaum, Martha. 1999. „The Professor of Parody“, *New Republic* 22 (February) [online, cit. 20. 06. 2012]. Dostupné z <<http://www.akad.se/Nussbaum.pdf>>.

Nye, Andrea. 2004. *Feminism and Modern Philosophy*. London & New York: Routledge.

Piercy, Marge. 1973. „Doing it Differently“. In *To be of use*. New York: Doubleday.

Peregrin, Jaroslav. 2005. *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha: FILOSOFIA.

Potter, Jonathan. 1996. *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.

Queen, Robin. 1997. „I Don't Speak Spritch': Locating Lesbian Language“. In Anna Livia, Kira Hall (eds.). *Queerly Phrased*. New York: Oxford University Press, s. 233-256.

Renzetti, Claire M., Daniel J. Curran. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.

Saussure, Ferdinand de. [1916] 2007. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.

Sacks, Karen Brodwin. 1989. „Toward a Unified Theory of Class, Race and Gender“. *American Anthropologist* 16 (3): 534-550.

Salih, Sara. 2002. *Judith Butler*. London & New York: Routledge.

Searle, Chris. 1973. *The Forsaken Lover: White Words and Black People*. London & New York: Penguin.

Shaw, Sylvia. 2000. „Language, Gender and Floor Apportionment in Political Debates“. *Discourse and Society* 11 (3): 401-418.

Schneider, Joseph, Sally Hacker. 1973. „Sex Role Imaginery and the Use of the Generic Man“. *American Sociologist* 8 (1): 12-18.

Spivak, Gayatri Chakravorty. 1988. „Can The Subaltern Speak?“. In Cary Nelson and Lawrence Grossberg (eds.). *Marxism and the Interpretation of Culture*. Macmillan: London, s. 66-111.

Stopes, Charlotte Carmichael. 1908. *The Sphere of „Man“: In Relation to that of „Women“ in the Constitution*. London: T. Fisher Unwin.

Stanley, Julia. 1977. „Gender Marking in American English“. In Alleen Pace Nilsen et al. *Sexism and Language*. Urbana: NCTE, s. 44-76.

Šmausová, Gerlinda. 2002. „Proti tvrdošíjné představě o ontické povaze gender a pohlaví“. *Sociální studia* 7: 15-27.

Thornham, Sue. 2006. „Second Wave Feminism“. In Gamble, Sarah (ed.). *Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*. London & New York: Routledge, s. 25-35.

Toth, Emily. 1970. „Can a Woman MAN the Barricades? - or - Linguistic Sexism up Against the Wall“. *Women: a Journal of Liberation Fall*: 57.

Trudgill, Peter. 1975. „Sex, Covert Prestige and Linguistic Chase in the Urban British English of Norwich“. In Barrie Thorne, Nancy Henley (eds). *Language and Sex: Difference and Dominance*. Rowley: Newbury House, s. 88-104.

Valdrová, Jana. 1996. „Sexismus v německém jazyce a situace u nás“. In *Žena - Jazyk - Literatura*. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP, s. 288-291.

Valdrová, Jana. 2003. „Rod ženský v jazyce“. In *Rod ženský*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 277-288.

Valdrová, Jana. 2004. „Ženská a mužská role v jazyce“. In *Abc feminizmu*. Brno: Nesehnutí, s. 9-17.

Valdrová, Jana. 2005. „Gender a jazyk“. In *Gender ve škole*. Praha: Otevřená společnost, s. 57-59.

Valdrová, Jana; Blanka Knotková-Čapková, Pavla Paclíková. 2010. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Praha: MŠMT. [cit. 10. 09. 2010]. Dostupné z

<http://data.idnes.cz/soubory/studium/A100125_BAR_GENDER_PRIRU CKA.PDF>.

Walsh, David F. 1998. „Structure/Agency“. In Jenks, Chris. *Core Sociological Dichotomies*. London: SAGE Publications Ltd, s.8-33.

Weatherall, Ann. 2003. *Gender, language and discourse*. London & New York: Routledge.

West, Candace, Donna H. Zimmerman. 1991. „Doing Gender“. In Judith Lorber, Susan A. Farrell (eds.). *The social construction of gender*. London & New Delhi: Newbury Park.

Wittgenstein, Ludwig. 1969. *On Certainty*. G.E.M Anscombe, G.H. von Wright (eds.). Oxford: Blackwell.

Young, Iris Marion. 1990. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.

Analyzované články:

Adam, Robert. 2010. „Žáci nejsou totéž co žactvo“. *MF Dnes* 17. července 2010.

Bílek, Petr A. 2010. „V chomoutu nezávazných doporučení“. *A2* 11.

Plecka, Gabriel. 2010. „O kultuře genderově korektního vyjadřování“. *Tvar* 8: 11.